

نشریه مکتب صبا
شماره ویژه ۱۴۰۰/۱/۱۴

ویژه‌نامه بهار ۱۴۰۰

به مناسبت زادروز ابوالحسن صبا

Maktabeh Saba Bulletin

Special Issue: ۲۰۲۱/۰۴/۰۳

یادداشتی بر بداهه‌نوازی در آثار صبا

* طینوش بهرامی

شكل رسمی، در آنها کاملاً مشهود هستند و اجرا را دارای شناسه‌ی به اصطلاح سنتی می‌کنند.

- نظم فونکسیونال گوشده‌ها حفظ شده و اجرا بر اساس چینش خاص یا روایت خاصی در توالی و حرکت هستند، به طرزی که تغییر در روند گوشده‌ها متصور نیست.

- هر گوشه به خوبی قابل تشخیص است، و در نزدیک به کل موارد امکان ندارد که گوشه‌ای با گوشه‌ی دیگر اشتباه گرفته شود یا قابل شناسایی نباشد.

- کوک ساز از اسلوب کلاسیک پیروی می‌کند و سونوریته‌ی حاصله از اصوات فونکسیون‌ها در تعامل و تقابل با کوک و همنوایی بین آنها، همان سونوریته‌ی کلاسیک سه‌تار در موسیقی ایرانی است.

- هیچ‌گونه فضاسازی یا ایجاد افکت‌های صوتی و آهنگین شنیده نمی‌شود.

- همراهی شعر متنضم نظم واحدهای مlodیک و نظم هجایی موسیقی است.

- تکنیک‌ها و تحریرها شناخته شده و دارای شناسه و شناسنامه موسیقی دستگاهی هستند.

- بسط و گسترش در گوشده‌ها شنیده نمی‌شود و پس از اداشدن و اتمام هر گوشه، موسیقی حرکت کرده و گوشده‌های بعدی اجرا می‌شوند.

بداهه‌نوازی مفهومی است که به شدت مورد سوءتفاهم قرار گرفته است، و نه تنها در موسیقی ایران بلکه در همهٔ فرهنگ‌های موسیقایی دارای تعاریف عجیب و در حد الهام و دستیابی به موسیقی از منابع متافیزیکی است. سخن در باب بداهه‌نوازی به طور اختصاصی فرصت دیگری می‌طلبد، اما آنچه در این یادداشت کوتاه مایل م درباره‌اش بحث کنم، بداهه در آثار صبا است. منظور از آثار صبا البته آثار ضبط شده و به طور اخص نواخته‌های سه‌تار است.

در میان هجده اثر ضبط شده از سه‌تار صبا دوازده‌تای آن بدون همراه و سلو است، که بین یک تا بیست دقیقه طول دارند. در اجراهای طولانی‌تر این مجموعه غالباً صبا تصنیفی یا تصنیف‌هایی را با ساز خود خوانده و به غیر از همراهی کرده است (نگاه کنید به: اثرشناسی سه‌تار صبا، امیرعلی اردکانیان، همین نشریه).

وی همچنین در بسیاری از موارد قطعاتی ضربی، مانند رنگ و چهارمضراب و ضربی از منابع کلاسیک موسیقی ایرانی اعم از ساخته شده و ردیف و یا آثار خود اجرا کرده است. آنچه در نظر نخست از نواخته‌های او استنبط می‌گردد به شرح زیر است:

- نظم ردیفی و وجه غالب موسیقی دستگاهی، یعنی انوریته‌های سبکی و مُدال در

از صبا هردم مشام جان ما خوش می‌شود

امروز زادروز صباست. در رابطه با تاریخ تولد صبا ارجاع می‌دهم به گفتگویی که جناب آقای طینوش بهرامی عزیز با پژوهشگر ارزنده جناب آقای میرعلینقی در این باب داشته‌اند. ظاهراً زادروز صبا که در پشت قرآن خانوادگی استاد صبا به تاریخ قمری درج شده بوده است، توسط جناب میرعلینقی استخراج و با کوشش ایشان به تاریخ شمسی برگردان شده است. هرچه هست، فرخنده روزی و خجسته اتفاقی است.

به همین منظور و در اولین سال تأسیس مکتب صبا برآن شدیم تا ویژه‌نامه‌ای به این مناسبت انتشار دهیم. بسیاری از عزیزان تلاش کردند که برای این ویژه‌نامه مطلب تهیه کنند، که البته گرفتاری‌های آخر سال سعادت همراهی‌شان را بر ما دریغ داشت. از همه‌ی این عزیزان تشکر می‌کنیم. استقبال بیش از حد انتظار ما از نشریه (فصل‌نامه) "نامه‌ی صبا" ما را برآن داشت تا پس از انتشار الکترونیکی زمستان‌نامه صبا و در بحبوحه انتشار بهارنامه صبا همچنان پی‌جوی تهیی مطالب دسته اول برای نشریه حاضر باشیم. همه‌ی مطالب ارائه شده در این ویژه‌نامه به منظور انتشار (الکترونیکی) در این نشریه نوشته و هدیه شده‌اند. مقاله‌ی جناب محمد شرایلی نیز که قبلاً در کتاب معظم/سطوره صبا منتشر شده بود، توسط نویسنده‌ی آن با ملاحظات جدید و تجدیدنظر به ویژه‌نامه اضافه شده است. مقاله‌ی تکمیلی در مورد اثرشناسی صبا نیز توسط جناب امیرعلی اردکانیان تهیه شده است، که به تشریح آثار ضبط‌شده از سه‌تار صبا پرداخته است. جناب محمدجواد صحافی نیز شرح حال مختص و مفیدی از زندگی صبا ارائه داده‌اند. همچنین آقای دکتر شاهرخ تندره صالح از اهالی رسانه و روزنامه‌نگار بر جسته، متنی پرمایه درباره‌ی صبا نوشته‌اند، که مایه‌ی امتنان ماست. یادداشتی هم از جناب طینوش بهرامی در مورد بداهه‌نوازی در آثار صبا نوشته شده که با اختصار به بررسی این مسئله می‌پردازد. آرزومندیم که تلاش تیم مکتب صبا موردنیست و استفاده‌ی شما عزیزان قرار گیرد و امیدواریم با اشتراک نظرات، انتقادات و پیشنهادات خود، ما را در ادامه‌ی این مسیر همراه و پشتیبان باشید.

ماهور. سیارات؛ مجموعه‌ای شامل تفاوت‌های سبکی، مдал، فونکسیونال و ملودیک هستند که در هر اجرا تحت تأثیر احوالات شخصی نوازنده قرار گرفته و تا اندازه‌ای تغییر می‌کنند، اما در ذات خود ایده‌هایی فیکس و دارای صورت‌های فرمال و آهنگین هستند. مانند بسته‌نگار و کرشمه و پنجهمویه (اصطلاح ثوابت و سیارات در مطالعات دیگر هم دیده می‌شود اما تعریف آنها در اینجا کمی متفاوت است).

- بلی؛ ساختارمند و از پیش فکر شده است و در لحظه خلق نمی‌شود، بلکه دارای آزادی‌هایی است که اجازه بوجود آوردن تعامل شخصی بین امکانات مُdal و امکانات فرمال را، توسط مجری موسیقی، می‌دهد که با ایده خلق در لحظه اساساً تفاوت دارد (برای آگاهی از برخی اصطلاحات مراجعه کنید به مقاله: سونوریته، بافت و رفتار موسیقایی، طینوش بهرامی، بهارنامه صبا).

به طور کلی شاید بتوان روش اجرای صبا را به عنوان روش اجرای معادل-جای‌گزین توصیف کرد. در این روش، که تنها منحصر به صبا نیست، قالب‌های ملودیک یا ملودی‌مدل‌ها و روند فونکسیونال آنها نسبت به چینش راوی یا ردیف مبدأ، ثابت و یا در حداقل تغییر هستند. اما واحدهای نغمگی، به معنی کوچک‌ترین ترکیبات مفهومدار ملودیک که از یک نغمه بیشتر و تا اندازه‌ی یک جمله موسیقایی گسترش دارند، ممکن است در تغییر باشند. چنانکه گفته شد؛ در این واحدها که سازنده‌ی همه‌ی تم‌ها، تحریرها و نغمه و کرشمه‌ها و پنجهمها هستند، امکان معادل‌سازی و جای-گردی نهفته است. این به معنی به وجود آمدن صورت جدید نامتشابه در آهنگ، آنطور که اکثرًا در مورد بداعه تصور می‌شود، نیست. بلکه هر صورت آهنگین، به خوبی قابل تشخیص است و شنونده‌ی آشنا به موسیقی ایرانی آنرا تشخیص داده، معادل‌سازی و قسمت‌های جای‌گزین شده را شناخته و متوجه تغییرات آن می‌شود و حتی ذکاوت اجرا کننده را نیز بر اساس همین تعاملات تحسین می‌کند.

گونه‌های مختلفی در مدهای مختلف موسیقی دستگاهی معادل‌سازی می‌کند. آنچه از دقت در مجموعه‌های نغمگی یا واحدهای ملودیک در سه‌تارِ صبا به هنگام نواختن متن، یا همان قسمت‌های غیرضربی یا اصطلاحاً آوازی، قابل درک است؛ به این موضوع دلالت دارد که حتی در این قسمت‌ها هم رفتار معادل‌سازی صورت گرفته است. بنابراین چنانچه موسیقی صبا را بداهه فرض کنیم، بهنظر می‌رسد آنچه در مورد "بداهه‌نوازی" توسط برخی از مجریان موسیقی گفته می‌شود تا حد زیادی از واقعیت به دور است، و یا اینکه در زمرة نوع دیگری از بداهه قرار می‌گیرد.

اما اگر موسیقی صبا را از دسته‌ی بداهه بیرون آوریم آنگاه جزو چه دسته‌ای باید قرار دهیم؟

● آیا این موسیقی فیکس یا ساخته شده است؟

● آیا موسیقی نیمه ساخته شده است؟

● آیا دارای الگوهای از پیش فکر-ساخته شده است که این آزادی را به نوازنده می‌دهد تا در قالب همان ساختارها دست به معادل‌سازی مناسبات مُdal و آهنگین با امکانات فرمال بزند؟

به نظر می‌رسد جواب مجموعه‌ای از کاتاگوری‌های بالاست:

- بلی؛ موسیقی فیکس است به این دلیل که دارای سنت است و به شیوه‌ی استادشاگردی و سینه به سینه نقل شده است، پس دارای کانتنت یا محتوای فیکس است و گرنه قابل انتقال نمی‌بود.

- بلی؛ نیمه‌ساخته است به این دلیل که دارای ثوابت و سیارات است. ثوابت، گاهی سازنده‌ی معلوم ندارند اما در بسیاری از موارد سازنده‌ی اولیه دارند. ثوابت برخلاف ایده‌ی موسیقی فیکس توسط تعدادی سرمشق انتقال داده می‌شوند و معمولاً هر کسی صورت خاصی از آنها را در ذهن دارد، اما از آنجا که قطعاً در روند دستگاه حضور داشته و همواره اجرا می‌شوند ثوابت نام دارند. مانند گوشی دلکش در

• گرددش در اطراف یک ملودی و یا واریاسون یک تم خاص در اجراهای تقریباً به گوش نمی‌رسد.

• حتی در بخش‌های بی‌کلام در اغلب موارد نظم هجایی قابل ملاحظه است.

• چهارمضراب‌ها و سه‌مضراب‌های میانی کوتاه؛ و در کل، اجراهای دارای الگوهای تکراری و مسبوق به سابقه هستند.

• مدت زمان اجراهای دلالت بر توجه به ظرف محتوایی هر مایه دارد، و اطاله‌ی کلام و کش دار شدن زمان در آنها دیده نمی‌شود.

این تنها ظاهر اجراهای و گزارش‌گونه‌ای نوشتاری است از رفتار اجرایی صبا در چند نمونه از آثار ضبط شده از نوازنده‌ی سه‌تار وی که اغلب در مجالس خصوصی و به صورت غیر-حرفای ضبط شده‌اند.

من فکر نمی‌کنم فهرست بالا با هیچ تعریفی از بداعه‌پردازی سازگاری داشته باشد. اگر این-همه شباهت به اسلوب کلاسیک ردیف موسیقی در نواخته‌های صبا وجود دارد، پس آیا می‌باشد آنها را در طبقه‌بندی بداعه قرار داد یا خیر؟ البته در فهرست فوق می‌باشد این نکته را نیز افزود که آنچه صبا می‌نوارد به روایتش از موسیقی ایرانی در ردیف سنتور بسیار شبیه است. به طرزی که گاهی احساس می‌شود همان ردیف را می‌نوارد، اما جزئیات و روند تحریرها گاهی با ردیف سنتور تفاوت دارند. این تفاوت شامل اجرای گوشه‌هایی از ردیف‌های دیگر هم می‌شود، که خود این ایده استفاده از چند ردیف، موضوع را غامض‌تر هم می‌کند.

در مقابل، آنچه به عنوان بداعه به معنی قطعات ضربی از پیش ساخته نشده، اما فکر شده، و بر مبنای ساختاری از پیش معلوم و حتی با روند کاملاً شبیه به آنچه در جای دیگر و در زمان دیگر، و حتی در مُد دیگر اجرا شده باشد، در اجراهای صبا کاملاً مشهود است. پس می‌توان نتیجه گرفت که صبا در بخش ضربی‌ها قادر به تعدادی قالب مضرابی و ساختاری است که آنها را بنا به مناسبات مُdal و ملودیک، به

به راستی کجای موسیقی ایرانی بداهه نیست
که حال بعضی ادعای بداهه‌نوازی در آن دارد؟

نتیجه اینکه:

- تقلیل مبادی اجرا در موسیقی ایرانی و تعبیر آن به بداهه‌پردازی و عملی فی‌الساعه و تنها بر مبنای برخی از خواص مُدال و فرمال، آنطورکه ذهن غربی آن را می‌فهمد، اشکالی بنیادین است که از ترجمه‌ها و مطالعات و در نتیجه رویکرد از بیرون به درون یا اتیک حاصل شده است.

- با در نظر گرفتن اجراهای ضبطشده از صبا می‌توان به وضوح دید که همه‌ی اجزاء و واحدها در اجرا شناخته شده و معلوم هستند و اصطلاحاً فی‌البداهه ساخته یا نوخته نشده‌اند.

- به‌طور اولی در اجراهای تکراری از یک مایه، و در کل در همه‌ی قسمت‌ها تحریرها، فرم‌ها و الگوهای تکراری شنیده می‌شوند، که نشان-دهنده‌ی وجود مبادی مشخص در اجرا است.

- بداهه اجرا در ساز صبا معطوف است به ارائه‌ی صورتی از گوشه‌ها که با ترکیبات متنوع واحدهای ملودیک مشخص و محدودی صورت می‌پذیرند. این واحدهای نغمگی یا ملودیک به شکل بیان شخصی عمل می‌کنند، که در نقل داستان موسیقی به کار رفته باشد. این بیان شخصی نمی‌تواند امری فی‌البداهه باشد و قطعاً در طول زمان بوجود آمده است.

- تسلط بر داستان و اتفاقاتی که در آن می-افتد و آگاهی به سیر وقایع در کنار تسلط به زبان و بیان شخصی، برابر است با لحنی روان و جاری که توانایی معادل‌سازی و جای‌گزینی وقایع و یونیت‌های سازنده‌ی آنها را دارد، که با تکیه بر پیش‌آگاهی به روند خود ادامه می‌دهد. این رویکرد با مفهوم اجرا از روی حافظه تا حد زیادی تفاوت دارد.

چیزی غیر از "آنچه هست و باید باشد" را اجرا کند؟ به نظر می‌رسد این همان نزاعی است که موسیقی‌دان امروزی ایرانی ناخواسته وارد آن شده باشد. نزاعی که استاد و معیار ما؛ صبا به هیچ عنوان آنرا به رسمیت نمی‌شناسد. صبا هیچ تلاشی برای ارایه‌ی "پارادایم"، و یا در مقابل، نوختن چیزی غیر از "آنچه هست و باید باشد" ندارد. بلکه به نظر می‌رسد که او صورت همین طور روند فونکسیونال دستگاه را می-شناسد و با استادی تمام در بستر نظم هجایی و وزنی شناخته شده آنرا اجرا می‌کند. در اجرا یا نقل صبا، همه‌ی داستان به علاوه‌ی کلیه اتفاقات گفته می‌شوند و بداهه آن بیشتر در روش گفتار و "آکت" و خوانش قصه است. این کاملاً با نقل قصه‌ی جدید تفاوت دارد.

این امر برای ذهن غربی، و بخصوص آن "مرد سفیدپوست" غربی پنهان در وجود ما که همواره سعی در راضی نگاه داشتنش داریم، کاملاً ناشناخته و غیرقابل فهم است. آنچه او به عنوان بداهه می‌شناسد، برای ما همانی است که طی سالیان دراز آموزش از طریق سرمشق‌های متعدد و تمرین و تجربه به دست آورده و آموخته‌ایم. با این تعریف آنچه او از بداهه استنباط می‌کند با بداهه‌نوازی صبا هم خوانی ندارد. زیرا او (موسیقی‌دان غربی) نیز قائل به آموزش موسیقی به شکل آکادمیک و طی‌کردن روند آموزشی مشخص با منابع معلوم است. اما آنچه نمی‌تواند بفهمد این است که چرا آنچه کلاسیک و معلوم است، در روند اجرا و با رأی مجری تغییر می‌کند؟ تحت چه قوانینی و تا چه اندازه؟ چطور موسیقی از پیش ساخته و نوشته-نشده به اجرا در می‌آید؟ چرا همه می‌گویند بداهه، اما همان صورت‌های پیشین را تنها با کمی تغییر اجرا می‌کنند؟ این تضاد بین پارادایم و بدعت چگونه قابل توضیح است؟

از این منظر، ما نیز باید یک سوال اساسی از خود داشته باشیم و سعی کنیم که به آن با صداقت تمام پاسخ دهیم:

هرچند طبق وعده در آینده به‌طور مفصل در زمینه‌ی بداهه‌پردازی بحث خواهد شد، اما در اینجا شایان ذکر است؛ که به‌نظر می‌رسد خود عبارت بداهه هم به شکلی که امروزه استفاده می‌شود در موسیقی ایرانی بی‌سابقه و بی‌شناخته باشد. هیچکدام از استادان موسیقی ایرانی، به‌طور مثال: "بداهه نوازی در سه‌گاه" اجرا نمی‌کردند. بلکه "سه‌گاه" اجرا می‌کردند. این عبارت شاید بیشتر در مورد ضربی‌ها و چهار ضرباب‌های "فی‌البداهه" به مفهوم ساخته نشده به‌کار می‌رفته است. و گرنه عموماً عباراتی مانند بداهه‌نوازی در فلان دستگاه و بهمان آواز به ندرت در افواه و مکتوبات دوران "طلایی" موسیقی ایرانی همگی می‌شود. هرچند، استادان موسیقی ایرانی همگی بر این قول متفقند، که در حین اجرا مطابق و نعل به نعل ردیف را اجرا نمی‌کنند، اما در عمل همان روند و ترتیب فونکسیونال و همان مدل‌های ملودیک را به نمایش می‌گذارند.

در پاره‌ای از موارد دیده شده که بداهه‌پردازی به مفهوم کلی خلاقیت تصور شده است. لذا تصور این است که "باید تا حد امکان از اصل ردیف فاصله گرفت، اما همچنان به آن پاییند بود" شبه‌ای از خلاقیت و حتی از آن فراتر، شبه‌ای خلق در لحظه را برای برخی ایجاد کرده است. میزان دوری و نزدیکی به اصل، بسیاری از قضاؤت‌ها را در این زمینه شکل می-دهد، اما در نگاه کلی تر می‌بایست به این سوال اساسی پاسخ داد که "اصل" کدام است؟ آیا صورت اولیه‌ی یک گوشه، صورتی نمادین و مثالی است، یا شکلی است صلب و بی‌تغییر و نقشی است بر سنگ؟ اگر اصل و ماهیت ملودیک هر گوشه کاملاً مشخص و معلوم باشد؛ و قائل به اصلی به عنوان "ردیف مرجع"، با جزئیات غیرقابل تغییر و مورد قبول همگان باشیم، در واقع با پارادایمی مواجهیم که یا خود است و یا غیر. پس هر چه غیر از خود باشد همان غیر است.

در این حالت بداهه به چه معنی است؟ اینکه مجری موسیقی همه‌ی تلاش خود را بکند تا

مروایی بر آثار ضبط شده از استاد ابوالحسن صبا

اشاره:

این مقاله برای نخستین بار در کتاب:

«اسطوره‌ی صبا»

به همت علی دهباشی در سال ۱۳۹۳ منتشر شده و اکنون با برخی اضافات و پاره‌ای اصلاحات در معرض دید علاقه‌مندان قرار گرفته است.

* محمد رضا شرایلی

ترانه‌ی طنز و کمیک (فُکستُت آش رشته، گل‌بندک و سالک با صدا و ویلن صبا)، اجرای ترانه‌های عامیانه‌ی تهران از ساخته‌های مهرتاش با صدای بدیع‌زاده (شوفر، گلپونه، زالزالک و غیره)، جواب آواز اولین اثر آوازی ضبط شده در مایه‌ی بیات تهران (با صدای بدیع‌زاده)، برخی تصانیف طنز و جدی (با صدای فرحانگیز، پری آقاباف، بدیع‌زاده، تاج اصفهانی و ملکه برومند) و همراهی با ارکستر منتخب انجمن موسیقی ملی در اجرای تعدادی تصانیف جدی و پیش‌پرده‌های تئاتر (با خوانندگی بنان، ادیب، مرتضی احمدی وغیره) اشاره کرد.

صبا نمونه‌ی کاملی از رویکرد آزاداندیشانه به موسیقی ایرانی است. شاگرد برجسته‌ی سه‌تار میرزا عبدالله و درویش‌خان و آشنا به کمانچه‌نوازی قدیم (شاگرد باقرخان رامشگر)، پس از آشنایی با بیشتر سازهای موسیقی ایران، در کنار استادش وزیری به آموختن متدهای

موسیقی ایرانی) و در نهایت آثار موسیقایی ضبط شده از اوست.

این آثار موسیقایی که بین سالهای ۱۳۰۷ تا ۱۳۳۶ شمسی ضبط شده‌اند را می‌توان به دو دسته‌ی صفحات گرامافن ۷۸ دور (مشهور به صفحات سنگی^۱) و نوارهای ریل مغناطیسی تقسیم‌بندی کرد.

صفحاتی که می‌توان ساز صبا را در آنها شنید بین سالهای ۱۳۰۷ تا ۱۳۲۶ شمسی در هفت دوره ضبط شده و به یادگار مانده‌اند. در میان این آثار که از تنوع قابل بحثی برخوردار بوده و تنها نوازنده‌گی ویلن و در برخی موارد خوانندگی صبا را دربر دارند. می‌توان به نمونه‌هایی از تک‌نوازی بر پایه‌ی سنت ردیف، اجرای برخی نغمات موسیقی محلی گیلان، تک-نوازی ویلن و همنوازی در ارکستر مدرسه‌ی عالی موسیقی وزیری (با رویکردی متفاوت به سنت قدیم موسیقی ایرانی)، ساخت و اجرای چند

مقدمه

نام ابوالحسن صبا در اغلب حوزه‌های موسیقی ایرانی در قرن حاضر نامی آشناست. اسناد به جامانده از فعالیت هنری وی در گستره‌ای بیش از سی سال با تنوع و دگرگونی‌های شکلی و محتوایی بسیار، از جمله مهم‌ترین منابع سیر تحول تفکر و اجرای موسیقی ایرانی است. آثار به جامانده از صبا شامل کتاب‌های آموزشی و ردیف موسیقی ایرانی برای برخی سازها، تعدادی مقاله در زمینه‌ی تحلیل نظری موسیقی ایرانی و سازسازی، آنالیز موسیقایی برخی از تصانیف امیرجاهد (مندرج در چاپ دوم دیوان امیرجاهد)، دست‌نوشته‌ها (شامل برخی قطعات ردیف دوره‌ی سوم ویلن، بخش‌هایی از ردیف قدماء، تعدادی از تصانیف و ضربی‌های قدیمی و مطالبی در خصوص بررسی نظری، و در بعضی موارد اجتماعی، پیرامون

^۱ جنس این صفحات از قیر طبیعی (شلاک) است که خاطر ضخامت، وزن و شکنندگی زیاد در قیاس با صفحات پلاستیکی (وینیل) در ایران به صفحات سنتگی مشهور

ریز شیار پلاستیکی (۴۵ دور و ۳۳ دور) و نوارهای ریل مغناطیسی داد.

- ۳- کمپانی بایدافن (برچسب پارلوفن)، آلمان، ۱۳۱۰ شمسی: ضبط شده در تهران، به همراه ارکستر مدرسه عالی موسیقی؛
- ۴- کمپانی کلمبیا، انگلستان، ۱۳۱۲ شمسی: ضبط شده در تهران، به همراه ارکستر مشیر همایون شهردار و برخی آثار تکنوازی همنوازی با پیانوی ضیاء مختاری؛
- ۵- کمپانی سودوا، سوریه، ۱۳۱۴ شمسی: ضبط شده در حلب؛
- ۶- کمپانی سودوا، سوریه، ۱۳۱۷ شمسی: ضبط شده در حلب؛
- ۷- کمپانی هیز مسترز ویس انگلستان، ۱۳۲۶ شمسی: ضبط شده در تهران، به همراه ارکستر منتخب انجمن موسیقی ملی.

شخصیت هنری و دیدگاه‌های صبا در موسیقی

ایران که بی‌شک از اهمیت فراوانی برخوردار است شایسته‌ی مجالی در خور و مجاز است، بدین سبب نگارنده در سطور زیر به بررسی اجمالی آثار ضبط شده از صبا بر روی صفحات گرامافون ۷۸ دور

به همراه برخی مستندات خواهد پرداخت.

* دوره‌های ضبط آثار استاد ابوالحسن

صبا بر روی صفحات گرامافون ۷۸ دور
(۱۳۲۶-۱۳۰۷ شمسی)

۱- کمپانی پلیفن، آلمان، ۱۳۰۷ شمسی:

ضبط شده در تهران، به همراه ارکستر مدرسه عالی موسیقی؛

۲- کمپانی بِدَافُن (بایدافن)، آلمان، ۱۳۰۸

شمسی: ضبط شده در تهران، به همراه ارکستر مدرسه عالی موسیقی؛

جدید و شیوه‌ی نوین وی روی می‌آورد و به اقرار

کلتل بهترین شاگردش می‌شود. در همین ایام و

در مأموریت رشت، تحت تأثیر موسیقی محلی

گیلان قرار می‌گیرد و اندکی بعد راه خود را از

استاد جدا می‌کند. به موسیقی مردمی و پاپ (در

معنای مردم‌پسند) علاقه‌ی فراوان دارد و اولین

آثار مستقلش را در این گونه‌ی موسیقایی ضبط

می‌کند. بی‌شک باید صبا را در کنار بدیع‌زاده و

مهرتاش از پیشگامان موسیقی مردم‌پسند ایرانی

دانست علی‌رغم آنکه در همین ایام نیز وفادار به

سننهای موسیقی ردیف دستگاهی ایران است.

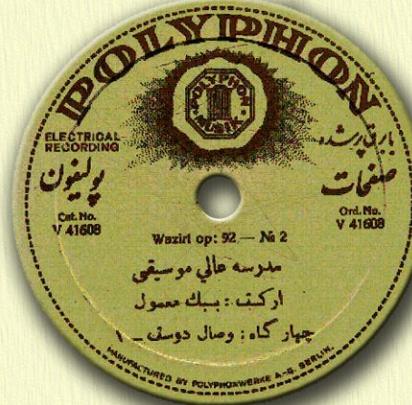
شاید همین روحیه‌ی آزاداندیش و متساهل صبا

را بتوان علت اصلی پرورش شاگردان متعدد در

زمینه‌های گوناگون موسیقی ایرانی دانست که

به حق عنوان بزرگ‌ترین معلم موسیقی ایران در

قرن حاضر برازنده‌ی نام اوست. قطعاً بررسی

ردیف	شماره کاتالوگ صفحه	عنوان اثر	خواننده	نوازنده‌گان
۱	V41606	مارش مدارس	---	ارکستر کوچک مدرسه
۲	V41607	مارش ورزشکاران	---	ارکستر کوچک مدرسه
۳	V41608	وصل دوست ۱-چهارگاه	روح‌انگیز	ارکستر به سبک معمول
۴	V41609	وصل دوست ۲-چهارگاه	روح‌انگیز	ارکستر به سبک معمول
۵	V41610	سوز من	روح‌انگیز	ارکستر کوچک مدرسه
۶	V41611	رنگ سه‌گاه	---	ارکستر کوچک مدرسه
۷	V41616	اسرار عشق ۱-ماهور	روح‌انگیز	ارکستر به سبک معمول
۸	V41617	اسرار عشق ۲-ماهور	روح‌انگیز	ارکستر به سبک معمول
۹	V41618	بسته‌ی دام-دشتی	روح‌انگیز	ارکستر به سبک معمول
۱۰	V41619	رنگ دشتی	---	ارکستر به سبک معمول

* فهرست آثار ارکستر مدرسه عالی موسیقی - زمستان ۱۳۰۷ شمسی - کمپانی پلیفن

به لاتین آمده و صبا قطعه‌ی زردمليجه را در

ميان اثر وزيري اجرا کرده است^۵ و ديگري

تصنيف افسارى با نام «بهار» است که در

مقدمه‌ی آن، درآمد افسارى با ويلن نواخته شده

است. برخى محققين معتقدند که قطعه‌ی دوم

نيز از نواخته‌های صبات است. اگرچه در بيان حالت

افشارى و جمله‌بندی‌های آغازین درآمد، متأت

و بيان شفافی در اثر ضبط شده شنیده می‌شود

ولی نگارنده بر اساس شنیده‌های خود از ويلن

صبا در دوره‌های مختلف و تحلیل تکنیکی و

جمله‌بندی موسیقایي صبا چنین اعتقادی ندارد.

شاید قطعه‌ی فوق، نواخته‌ی روح الله خالقی یا

ديگر هنرجویان ويلن وزيري باشد.

در ديگر صفحات مدرسه صدای ويلن اول

ارکستر-صبا- به وضوح قابل تشخيص است.

بيشتر تصانيف ضبط شده در اين مجموعه با

صدای بانو روحانگیز و در بعضی موارد به صورت

دوصدایي با كلنل وزيري اجرا شده است.

اطلاعات اين دوره ضبط به دليل نبود کاتالوگ

كامپاني و يا لیست آثار انتشار یافته، محدود

به نمونه صفحات رؤيت شده است. نمونه‌هایي از

برچسب اين صفحات به همراه فهرستي از آثار

كه تا کنون یافت شده در زير ارائه می‌شود.

آگهی صفحات برقی کمپانی پلیفون - روزنامه‌ی اطلاعات

۱۲ خرداد ۱۳۰۸ شمسی

* دوره‌ی دوم : کمپانی بدافن (Baidafan)

آلمان، ۱۳۰۸ شمسی

اين سري صفحات (شماره قالب‌های سري

B090000) که در تهران ضبط شده شامل

مجموعه‌ی نسبتاً کاملی از ساخته‌های وزيري

است که تحت عنوان اصلی «مدرسه عالي

موسیقی» ضبط شده است. تمامی اين صفحات

با قطر ۲۵ سانتي متر و مدت زمان تقریبی سه

دقیقه برای هر روی صفحه ضبط و تولید شده‌اند.

در دو صفحه از اين مجموعه تکنوازی ويلن نيز

شنیده می‌شود. يكی صفحه‌ی سرود «ای وطن»

و «رنگ دشتی» است (دو روی يك صفحه) که

در روی برچسب آن عنوان سلوی ويلن آقای صبا

* دوره‌ی اول : کمپانی پلیفون آلمان، زمستان

۱۳۰۷ شمسی

اين مجموعه ضبط، دومین سري ضبط

صفحات کمپانی پلیفون در تهران است که با

استفاده از برق ضبط شده^۶ و دارای كيفيت

صوتی مطلوبی است.^۷ نمایندگی کمپانی در ايران

(تهران و کرمانشاه) موسسه‌ی تجارتی «عَذْرَا

مير حکاک و او لاده» بود. قطر اين صفحات

سانتي متر با ليبل کاغذی زرد رنگ و مدت زمان

تقريبي هر روی آن (هر ترک صوتی) سهونيم

دقيقه است. اولين آثار به جامانده از مدرسه‌ی

عالی موسیقی وزيري^۸ (افتتاح ۱۳۰۲ شمسی)

در اين دوره ضبط شده است. اين آثار شامل

برخى تکنوازی‌های وزيري، قطعات بی‌كلام و

تصانيفی است که با صدای بانو روحانگیز ضبط

شده است. در تمامی اين آثار تکنواز (و ويلن)

اول اركستر مدرسه، ابوالحسن خان صبات ولي

نمونه‌ای از تکنوازی ويلن وی در اين صفحات

ضبط نشده است. در زير فهرست آثار اركستر

مدرسه (غير از دو اثر تکنوازی وزيري) که صبا

در ميان اعضای دیگر اركستر ويلن نواخته است

به همراه نمونه‌هایي از برچسب اين صفحات ارائه

مي‌شود.

^۱ پيش از سال ۱۹۲۷ ميلادي ضبط صدا بر روی صفحات

گرامافون به صورت آکوستيكي و بدون استفاده از نيروي برق جهت فرون‌سازی صدا صورت می‌گرفت. در اين روش انرژي صوت حاصل از ساز یا حنجره‌ی خواننده مستقيماً به پرده‌ی مرتعش ديافاراگم ضبط برخورد می‌کرد و نهايآ

منجر به لرزش سوزن حکاک در شياره‌ای صفحه‌ی ضبط اوليه (از جنس موم) می‌شد که در اين روش بخشی از انرژي در اثر استهلاک مکانیكي از بين رفته و صدای ضبط شده ضعيفتر و مخدوش تر از صوت اوليه در گستره‌ي

فرکанс محدودتری پخش می‌شد.

^۲ سري اول صفحات فارسي کمپانی پلیفون در ۱۳۰۶ شمسی در تهران ضبط شده است.

تفصيل از اغلب آثار ضبط شده‌ی مدرسه‌ی عالي موسيقى ياد کرده است. مسئله قابل ذكر آنست که مجوز تأسيس بخش موسيقى مدرسه‌ی صنایع طریقه‌ی رشت با مدیریت صبا در ۲۵ تیر ماه ۱۳۰۸ شمسی به تصويب شورای عالي معارف رسيد ولی پيش از آن صبا در گیلان بود و پس از چند ماه به تهران بازگشت و در اين زمان است که قطعات برگرفته از موسيقى محلی آن خطه را برای ويلن تنظيم و در صفحه‌ی اى وطن نمونه‌ای از آن را نواخته است لذا می‌بايست تاريخ ضبط اين صفحات که در برخى منابع ۱۳۰۶ شمسی ذکر شده است اصلاح شود.

^۳ نکته‌ی جالب در اين صفحات آنست که وزيري همچون موسيقى دانان اروپائي آثار خود را شماره‌گذاري کرده و اين شماره‌ها روی برچسب صفحات نيز ذکر شده‌اند. مانند «وزيري: اپوس ۱۱۸، ماهور اسرار عشق» یا «وزيري: اپوس ۹۲ شماره‌ی ۲، چهار گاه وصال دوست».

^۴ در ميان روی اول صفحه - تصنيف اى وطن - قسمت اول قطعه که وزن دوضري سنجين دارد و در ميان روی دوم آن - رنگ دشتی - قسمت آخر زردمليجه که وزن دو ضريبي تند دارد اجرا شده است. توضيحات شادرavan خالقی در صفحات ۲۶۴ و ۲۶۵ جلد دوم كتاب سرگذشت موسيقى ايران در خصوص قطعه‌ی زردمليجه با اجرای صبا خواننده است. همچنان خالقی در اين جلد از كتاب خود با شرح و

* دوره‌ی سوم: کمپانی بدافن (برچسب

پارلوفن)، آلمان، ۱۳۱۰ شمسی

کمپانی پارلوفن آلمان به مالکیت کارل لینشتروم با تملک مجموعه‌ی ضبطهای شرقی کمپانی‌های اودئن و بدافن به مؤسسه‌ی عظیمی تبدیل شد که توانست حجم قابل‌توجهی از عنایین ضبطهای موسیقی شرقی کمپانی‌های قبلی را به خود اختصاص دهد. این کمپانی در سال ۱۳۱۰ شمسی نیز در تهران (به نمایندگی کمپانی آغازی) در امتداد ضبطهای کمپانی بایدافن آثاری از موسیقی ایرانی ضبط کرد (سری شماره قالب‌های B092000) که ابتدا با برچسب بایدافن و بعدها با برچسب پارلوفن و اودئن به بازار عرضه شد.

در این میان آثار متعددی نیز از مدرسه‌ی عالی موسیقی وزیری ضبط شد که بیشتر حاوی تصانیف وزیری، ترانه‌های کودکان، دو قسمت از اپرت گلرخ و سرودهاست و مانند مجموعه صفحات قبلی توسط بانو روحانگیز و گاهی به همراهی صدای بهم کلنل وزیری و تنها در یک صفحه با صدای عبدالعلی وزیری خوانده شده‌اند. بیشتر این آثار در سری ضبط اخیر با نام‌های تجاری پارلوفن (برچسب طلایی) و بایدافن (برچسب قرمز یا ارغوانی) با قطر ۲۵ سانتی‌متر و مدت زمان تقریبی سه دقیقه برای هر روی صفحه تولید شده‌اند.

متأسفانه به دلیل عدم وجود فهرست کامل منتشرشده یا کاتالگ کامل این صفحات، از تعداد دقیق و عنایین آثار ضبطشده اطلاع کاملی وجود ندارد و صفحاتی که تا کنون مشاهده و یافت شده است ملاک قرار گرفته‌اند.

ردیف	شماره قالب	عنوان اثر	خوانندگان	نوازندگان
۱	B090230	بهار ۲-افشار	روحانگیز	ارکستر مدرسه
۲	B090231	حسن عهد ۱-افشار	روحانگیز	ارکستر- جواب آواز تار سنجیری
۳	B090232	حسن عهد ۲-افشار	روحانگیز	ارکستر- جواب آواز تار سنجیری
۴	B090233	موسم گل ۱-سه‌گاه	روحانگیز	ارکستر- تار سنجیری
۵	B090234	موسم گل ۲-سه‌گاه	روحانگیز	ارکستر- تار سنجیری
۶	B090235	پیش درآمد سه‌گاه	---	ارکستر مدرسه
۷	B090270	رنگ سه‌گاه	---	ارکستر مدرسه
۸	B090271	رنگ ماهور	---	ارکستر مدرسه
۹	B090272	چهارگاه [رنگ ناز] رنگ	---	ارکستر مدرسه
۱۰	B090274	صحبت دل ۱- بیات ترک	روحانگیز	ارکستر مدرسه
۱۱	B090275	- بیات ترک ۲ صحبت دل	روحانگیز	ارکستر مدرسه
۱۲	B090310	جور فلک ۱- بیات اصفهان	روحانگیز-وزیری	ارکستر مدرسه
۱۳	B090311	جور فلک ۲- بیات اصفهان	روحانگیز-وزیری	ارکستر مدرسه
۱۴	B090312	کنار گلزار ۱- نوا	روحانگیز-وزیری	ارکستر مدرسه
۱۵	B090313	کنار گلزار ۲- نوا	روحانگیز-وزیری	ارکستر مدرسه
۱۶	B090314	بنده‌ی عشق ۱- ماهور	روحانگیز	ارکستر- تار سنجیری
۱۷	B090315	بنده‌ی عشق ۲- ماهور	روحانگیز	ارکستر- تار سنجیری
۱۸	B090316	مارش حرکت	---	ارکستر و کر آواز
۱۹	B090317	مارش اصفهان	---	ارکستر مدرسه
۲۰	B090318	دوست- بخش اول	روحانگیز-وزیری	ارکستر مدرسه
۲۱	B090319	دوست- بخش دوم	روحانگیز-وزیری	ارکستر مدرسه
۲۲	B090320	ای وطن	روحانگیز	ارکستر- ولن صبا
۲۳	B090321	رنگ دشتی	---	ارکستر- ولن صبا
۲۴	B090338	- افشار ۱ بهار	روحانگیز	ارکستر مدرسه

* فهرستی از آثار ارکستر مدرسه‌ی عالی موسیقی به ترتیب ضبط-۱۳۰۸ شمسی- کمپانی بدافن

ردیف	شماره قالب	عنوان اثر	خوانندگان	نوازنده‌گان
۱	B092321	خاک ایران - از سرودهای کودکان	روح‌انگیز - وزیری	ارکستر مدرسه
۲	B092322	تاتی تاتی - از سرودهای کودکان	روح‌انگیز	ارکستر مدرسه
۳	B092323	مادر - از سرودهای کودکان	روح‌انگیز - وزیری	ارکستر مدرسه
۴	B092324	کودک یتیم - از سرودهای کودکان	روح‌انگیز	ارکستر مدرسه
۵	B092325	لالایی ۱ - از سرودهای کودکان	روح‌انگیز	ارکستر مدرسه
۶	B092326	لالایی ۲ - از سرودهای کودکان	روح‌انگیز	ارکستر مدرسه
۷	B092327	مارش پیش‌آهنگان	روح‌انگیز	ارکستر مدرسه
۸	B092328	عبادت - مثنوی	روح‌انگیز	ارکستر مدرسه
۹	B092329	راه وصال	روح‌انگیز	ارکستر مدرسه
۱۰	B092344	دل زار ۱ - همایون	روح‌انگیز - وزیری	ارکستر مدرسه
۱۱	B092345	دل زار ۲ - همایون	روح‌انگیز - وزیری	ارکستر مدرسه
۱۲	B092346	پیمان وفا ۱ - شوشتاری	روح‌انگیز - وزیری	ارکستر مدرسه
۱۳	B092348	پیمان وفا ۲ - شوشتاری	روح‌انگیز - وزیری	ارکستر مدرسه
۱۴	B092410	عاشق ساز ۱	روح‌انگیز	ارکستر مدرسه
۱۵	B092411	عاشق ساز ۲	روح‌انگیز	ارکستر مدرسه
۱۶	B092412	گنجشک محبوس و کودک صیاد ۱ - از سرودهای کودکان	روح‌انگیز	ارکستر مدرسه
۱۷	B092413	گنجشک محبوس و کودک صیاد ۲ - از سرودهای کودکان	روح‌انگیز	ارکستر مدرسه
۱۸	B092415	منقل وافور - از اپرت گلرخ	روح‌انگیز - وزیری	ارکستر مدرسه
۱۹	B092416	بوی تریاک - از اپرت گلرخ	روح‌انگیز - وزیری	ارکستر مدرسه
۲۰	B092417	اهل دل - ابوعطایا	روح‌انگیز	ارکستر مدرسه
۲۱	B092457	به یاد گیلان - دشتی	---	تکنووازی ویلن صبا
۲۲	B092458	همایون	---	تکنووازی ویلن صبا

* فهرستی از آثار ارکستر مدرسه‌ی عالی موسیقی به ترتیب ضبط - ۱۳۱۰ شمسی - کمپانی بایدافت (برچسب پارلوفن)

در این سری ضبط یک صفحه از تکنووازی ویلن

صبا وجود دارد که به احتمال قریب به یقین نخستین صفحه‌ی تکنووازی ویلن اوست و در بردارنده‌ی قسمت‌هایی از دستگاه همایون و قطعاتی در آواز دشتی با عنوان «به یاد گیلان» است. در دیگر صفحات پارلوفن که از آثار مدرسه‌ی عالی موسیقی ضبط شده به روشنی صدای ویلن اول ارکستر - صبا - شنیده می‌شود.

* دوره‌ی چهارم: کمپانی کلمبیا، انگلستان، ۱۳۱۲ شمسی

این دوره یکی از متفاوت‌ترین مجموعه‌های ضبط شده از آثار صبا را شامل می‌شود. مجموعاً چهار روی صفحه تکنووازی ویلن و سه روی صفحه تصانیف کمیک از صبا که با صدای خودش اجرا و ضبط شده است، دو روی صفحه همراهی آواز رضاقلی میرزا ظلی در مایه‌ی سه‌گاه (که مقدمه‌ی آن با چهار مضراب کوتاهی آغاز می‌شود) و تعدادی تصنیف جدی و فکاهی که با صدای عزت روح‌بخش (اولین اثر ضبط شده از روح‌بخش) و فرح‌انگیز خانم (ایران خانم مطبوعی) با همراهی ارکستر مشیر همایون شهردار، آثاری است که از ساز صبا در این دوره به جا مانده است.

علی‌رغم آنکه تا دو سال پیش [از آن تاریخ]، شاگردان مدرسه با پای‌بندی تمام به تفکرات وزیری در ارکستر مدرسه‌ی عالی موسیقی در کنار یکدیگر آثار وی را اجرا می‌کردند، در این سال سه تن از آنان به صورت مستقل گروه‌های تشکیل داده و به اجرای آثار خود پرداختند. پرویز ایران‌پور (در صفحات کمپانی هیز مستزر ویس در همین سال)، موسی معروفی (در همین

آگهی فروش صفحات کمپانی پارلوفون - روزنامه اطلاعات - ۲ خرداد ۱۳۱۳ شمسی

در این صفحات در دست است که در جدول زیر به ترتیب ضبط (شماره‌ی قالب) و بر اساس تعداد روی صفحه (ترک) آمده است. صدابردار این صفحات هورس فرانک چاون بوده و در خرداد و تیر ۱۳۱۲ شمسی در تهران ضبط شده‌اند.

مجموعه صفحات) و ابوالحسن صبا هریک به گونه‌ای سعی در بیان شخصی هنر خود داشته و با گروه‌های کوچک‌شان اجراهای متفاوتی را ضبط و به یادگار گذارده‌اند.

نمونه‌ی نخستین آثار موسیقی مردم‌پسند ایران (پاپ) آن روز را می‌توان ساخته‌های صبا در این صفحات دانست. یکی از معروف‌ترین آثار کمیک صبا ترانه‌ایست با نام «گلبندک» که بر روی رنگ افشاری وزیری ساخته شده است. شعر فکاهی آن از خود صباباست و با عبارت «می گذشم شبی زیر بازارچه‌ی گلبندک» آغاز می‌شود و در قسمت انتهایی با وزن تنده به رنگ ماهور وزیری فرود می‌آید. ترانه‌ی دیگر «سالک» نام دارد که بر روی رنگ اصفهان رکن‌الدین مختاری ساخته شده است و با شعر صبا به مطلع «همه چیز خوبه این نگار من، حیف که سالک داره» با وزنی سنگین اجرا شده است. صفحه‌ی سوم نیز با عنوان «دانس کمیک»، فاکستروت آش‌رشته از اشعار صباباست که با مطلع «مادرم از برای من کرده انتخاب، یک زن خوشگل ولیکن با زور سرخاب» در وزن چهارضربی تنده (فکسترت) اجرا شده است. هر سه این آثار با وبلن و آواز صبا به همراه پیانوی ضیاء مختاری^۶ اجرا شده است.

این صفحات در دو اندازه ۲۵ سانتی‌متری (مدت هر روی صفحه حدود سه دقیقه) و ۳۰ سانتی‌متری (مدت هر روی صفحه کمی بیش از چهار دقیقه) تولید شده‌اند. خوشبختانه فهرست کامل آثار ضبط شده از صبا

^۶ ضیاء مختار تجویدی، استاد پیانوی هنرستان و پسر عمومی شادروان علی مختار تجویدی (علی تجویدی) بود.

ردیف	شماره قالب	شماره صفحه	عنوان اثر	خواننده	نوازنده	قطر صفحه
۱	WO-39-1	GP-15	-تصنیف اصفهان بخش ۱	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-معروفی(تار)-ساغری(تار باس)-روح افزای(ویولا)-وزیری(جاز)	۲۵ سانتی متر
۲	WO-40-1	GP-15	خوشحال- ماهور	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-معروفی(تار)-ساغری(تار باس)-روح افزای(ویولا)-غیاثی(تمبک)	۲۵ سانتی متر
۳	WO-41-1	GP-16	-تصنیف شوستری بخش ۱	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-معروفی(تار)-ساغری(تار باس)-روح افزای(ویولا)-غیاثی(تمبک)	۲۵ سانتی متر
۴	WO-42-1	GP-16	-تصنیف اصفهان باغبان گل	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-معروفی(تار)-ساغری(تار باس)-روح افزای(ویولا)-غیاثی(تمبک)	۲۵ سانتی متر
۵	WO-43-1	GP-9	-تصنیف چهارگاه بخش ۱	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-معروفی(تار)-ساغری(تار باس)-روح افزای(ویولا)-غیاثی(تمبک)	۲۵ سانتی متر
۶	WO-44-1	GP-9	-تصنیف چهارگاه بخش ۱	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-معروفی(تار)-ساغری(تار باس)-روح افزای(ویولا)-غیاثی(تمبک)	۲۵ سانتی متر
۷	WO-57-1	GP-2	تصنیف پنجگاه ماهور-بخش ۱	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-نوزاد(ویلن)-روح افزای(ویولا)	۲۵ سانتی متر
۸	WO-58-1	GP-2	تصنیف پنجگاه ماهور-بخش ۱	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-نوزاد(ویلن)-روح افزای(ویولا)	۲۵ سانتی متر
۹	WO-71-1	GP-33	فاسکستروت آش رشته	ابوالحسن خان صبا	صبا(ویلن)-ضیاء مختاری(پیانو)	۲۵ سانتی متر
۱۰	WO-72-2	GP-33	فاسکستروت سالک	ابوالحسن خان صبا	صبا(ویلن)-ضیاء مختاری(پیانو)	۲۵ سانتی متر
۱۱	WO-85-1	GP-13	-تصنیف چهارگاه رشک پری ۱	عزت خانم روحیخش	حسین استوار(پیانو)- صبا (ویلن)	۲۵ سانتی متر
۱۲	WO-86-1	GP-13	-تصنیف چهارگاه رشک پری ۲	عزت خانم روحیخش	حسین استوار(پیانو)- صبا (ویلن)	۲۵ سانتی متر
۱۳	WO-87-1	GP-17	کوهستانی	---	تکنوازی ویلن صبا	۲۵ سانتی متر
۱۴	WO-88-1	GP-22	ابوعطا	---	تکنوازی ویلن صبا	۲۵ سانتی متر
۱۵	WO-89-1	GP-22	حجاز	---	تکنوازی ویلن صبا	۲۵ سانتی متر
۱۶	WO-90-1	PP-1	بیات ترک	---	تکنوازی ویلن صبا	۲۵ سانتی متر

ردیف	شماره قالب	شماره صفحه	عنوان اثر	خواننده	نوازنده	قطر صفحه
۱۷	WO-91-1	GP-11	گلبدک	ابوالحسن خان صبا	صبا(ویلن)-ضیاء مختاری(پیانو)	۲۵ سانتی متر
۱۸	WO-92-1	GP-6	تصنیف سه گاه-بت بی قرین ۱	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-نوزاد(ویلن)-روح افزای(ویولا)	۲۵ سانتی متر
۱۹	WO-93-1	GP-6	تصنیف سه گاه-بت بی قرین ۱	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-نوزاد(ویلن)-روح افزای(ویولا)	۲۵ سانتی متر
۲۰	WO-94-1	GP-11	مردیکه باز نیامد	فرح انگیز خانم	صبا(ویلن)-ضیاء مختاری(پیانو)	۲۵ سانتی متر
۲۱	WOX-11-2	GPX-2	تصنیف شور-بلبل ۱	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-نوزاد(ویلن)-روح افزای(ویولا)-وزیری (جاز)	۳۰ سانتی متر
۲۲	WOX-12-2	GPX-2	تصنیف شور-بلبل ۲	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-نوزاد(ویلن)-روح افزای(ویولا)-وزیری (جاز)	۳۰ سانتی متر
۲۳	WOX-16-1	GPX-7	تصنیق ابوعطلا-مرغ حق-بخش ۲	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-معروفی(تار)-ساغری(تار باس)-روح افزای(ویولا)	۳۰ سانتی متر
۲۴	WOX-19-1	GPX-1	تصنیف ماهور- بخش ۱	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-نوزاد(ویلن)-روح افزای(ویولا)	۳۰ سانتی متر
۲۵	WOX-20-1	GPX-1	تصنیف ماهور- بخش ۲	فرح انگیز خانم	مشیرهمایون(پیانو)-صبا(ویلن)-نوزاد(ویلن)-روح افزای(ویولا)	۳۰ سانتی متر
۲۶	WOX-27-1	GPX-4	آواز سه گاه	رضاقلی میرزا ظلی	ابوالحسن صبا-ویلن	۳۰ سانتی متر
۲۷	WOX-28-2	GPX-4	مخالف سه گاه	رضاقلی میرزا ظلی	ابوالحسن صبا-ویلن	۳۰ سانتی متر

* فهرست آثار نوازنده‌گی صبا به ترتیب ضبط- ۱۳۱۲ شمسی - کمپانی کلمبیا

آگهی فروش صفحات کلمبیا - روزنامه اطلاعات - ۷ فروردین ۱۳۱۳

آگهی فروش صفحات کلمبیا - روزنامه اطلاعات - ۱۱ اردیبهشت ۱۳۱۳

در برخی از این صفحات صدای تار اسماعیل مهرتاش نیز شنیده می‌شود ولی تا به حال اسمی از ایشان بر روی هیچ صفحه‌ای دیده نشده است. تنها آثاری که با نظر وی ضبط شده و اکثراً از ساخته‌های اوست تحت عنوان «جامعه باربد» بر روی صفحات ثبت شده است و دیگر آثار فکاهی که فاقد این عبارت‌اند بیشتر ساخته و پرداخته‌ی بدبیع‌زاده است.^۸ صدای صبا نیز در برخی ترانه‌های طنز یا عامیانه به هنگام خواندن بند-برگدان ترانه به صورت همخوان به گوش می‌رسد.^۹ نماینده‌ی فروش این صفحات در تهران، کمپانی آگاسی (لاله‌زار) بود. در زیر فهرستی از آثار دیده شده از این صفحات و نمونه‌هایی از برچسب آنها آمده است.

صبا، مهرتاش، رئیس موزیک حلب، فرهاد معتمد و بدبیع‌زاده در منزل رئیس موزیک حلب ۱۳۱۴ شمسی

^۸ در کتاب خاطرات سید جواد بدبیع‌زاده - گلبانگ محربات باشگ مضراب- صفحات ۲۰۰ تا ۲۲۰ شرح مبسوط ولی ناظمی از این سفر و ضبط صفحات ذکر شده است.
^۹ برای مثال در صفحه‌ی «گل پونه» یا «شوفر» آوای صبا همراه بدبیع‌زاده شنیده می‌شود.

تکخوان و گاه دوصدایی با بدیع‌زاده پرداخت. این سری صفحات توسط کمپانی سودوا (سوسیته اورینتاله دو دیسک) با برچسب سبز رنگ و قطر ۲۵ سانتی‌متر (هر روی صفحه حدود سه دقیقه) ضبط و تولید شد. متأسفانه آمار دقیق و اطلاعات کاملی از فهرست عنوانین ضبط شده از این کمپانی در دست نیست ولی بر اساس نمونه‌های مشاهده شده آمار احتمالی چهل صفحه (هشتاد روی صفحه-Track) از آثار ضبط شده توسط این هنرمندان وجود دارد که می‌توان گفت در اکثر این ضبطها صبا حضور دارد.

این مجموعه شامل تعدادی سرود، تصنیف‌جذی، تصنیف عامیانه‌ی تهران و کمیک، آواز دستگاهی، قطعات بی‌کلام و تکنووازی سازهاست. تا کنون چهار صفحه‌ی تکنووازی ویلن از صبا در این سری ضبط یافت شده (مجموعاً هشت ترک) که عبارتند از: سه‌گاه و چهارم ضراب زنگ شتر، همایون و چکاوک، بیات اصفهان (بر روی صفحه عبارت «بهیاد غزاله» نوشته شده است) و ماهور و دلکش. بر روی برچسب برخی از این صفحات علاوه بر «ویلن صبا»، عبارت «کمانچه» نیز نوشته شده که اشتباه تولیدکنندگان عربی‌زبان این برچسب‌هاست.

* دوره‌ی پنجم: کمپانی سودوا، سوریه،

۱۳۱۴ شمسی

ضبط صفحات گرامافون در ایران که در سال ۱۲۸۴ شمسی مقارن با اواخر سلطنت مظفرالدین شاه قاجار آغاز شده بود از ۱۲۹۱ شمسی به مدت چهارده سال متوقف گردید. یکی از علل اصلی این وقفه، درگیری کشورهای صاحب این تکنولوژی به آتش جنگ جهانی اول بود. چند سال پس از جنگ (۱۳۰۵ شمسی) در دوره‌ی رضا شاه مجدداً ضبط صفحه در ایران آغاز شد و تقریباً تا سال ۱۳۱۲ به طور پیوسته توسط کمپانی‌های مختلف انگلیسی، آلمانی و فرانسوی ادامه داشت اما به دلایلی که بیشتر مربوط به شرایط اقتصادی بازار فروش ایران بود پس از ۱۳۱۲ تا پایان جنگ جهانی دوم برای دومین بار متوقف گردید. در این مدت هنرمندان موسیقی ایران هشت بار برای ضبط صفحه به کشورهای مختلف دور و نزدیک سفر کردند^۷.

اولین سفر در زمستان سال ۱۳۱۴ شمسی

به حلب و بیروت بود که در آن هنرمندان بزرگی چون صبا (ویلن)، مهرتاش (نوازنده‌ی تار و نواساز)، بدبیع‌زاده (خواننده) و فرهاد‌میرزا معتمد (پیانو) حضور داشتند. در آنجا به طور اتفاقی با بانو پری آقاییف خواننده‌ی مشهور ایرانی ارمینی‌تبار روبرو شدند و او نیز در تعدادی از آثار ضبط شده به اجرای ترانه‌هایی به صورت

^۷ سفر در دوره‌ی رضا شاه (سالهای ۱۳۱۴، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷ شمسی) به حلب، برلین و بغداد و چهار سفر در زمان پهلوی دوم به هندوستان در سالهای ۱۳۲۴ و ۱۳۲۵ شمسی. البته پیش از آن نیز در دوره‌ی قاجار تعدادی از هنرمندان طی سه سفر به پاریس (۱۲۸۶)، لندن (۱۲۸۸)

ردیف	شماره قالب	عنوان اثر	خواننده	نوازنده
۱	W1161	آلگارسون (جامعه باربد)	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۲	W1162	زالزالک (جامعه باربد)	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۳	W1165	شوفر (جامعه باربد)	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۴	W1161	والده مشهدی ماشاء الله (جامعه باربد)	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۵	W1171	سلام شاهنشاهی ۱	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۶	W1172	سلام شاهنشاهی ۲	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۷	W1175	قربون آن خدا برم (جامعه باربد)	مادام پری	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۸	W1176	باز جای شکرش باقیه (جامعه باربد)	مادام پری	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۹	W1177	رنگ شور (جامعه باربد)	---	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۱۰	W1178	رنگ ماهور (جامعه باربد)	---	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۱۱	W1183	مارش	---	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۱۲	W1184	گل پونه (جامعه باربد)	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۱۳	W1185	بیکار (جامعه باربد)	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۱۴	W1186	رنگ اصفهان (جامعه باربد)	---	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۱۵	W1187	هرگز نمی خواهم	مادام پری-بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۱۶	W1188	باز آمدم	مادام پری-بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۱۷	W1189	خیلی قشنگه ۱	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۱۸	W1190	خیلی قشنگه ۲	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۱۹	W1191	کیه؟ وا کن (جامعه باربد)	مادام پری	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۲۰	W1194	پرچم ایران	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۲۱	W1195	بیادگار رفع حجاب نسوان ایران	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۲۲	W1200	تریاکی (جامعه باربد)	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۲۳	W1201	دستگاه ماهور	---	تکنووازی ویلن صبا
۲۴	W1202	دلکش	---	تکنووازی ویلن صبا

ردیف	شماره قالب	عنوان اثر	خواننده	نوازندگان
۲۵	W1209	زنگ شتر سه گاه	---	تکنوازی ویلن صبا
۲۶	W1210	دستگاه سه گاه	---	تکنوازی ویلن صبا
۲۷	W1212	پیش درآمد شور (بیاد جامعه باربد به شرکت موسیقی عرب) ۱	---	صبا - فرهاد معتمد (ف-م) و نوازندگان عربی
۲۸	W1213	پیش درآمد شور (بیاد جامعه باربد به شرکت موسیقی عرب) ۲	---	صبا - فرهاد معتمد (ف-م) و نوازندگان عربی
۲۹	W1214	خزان عشق ۱۰	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۳۰	W1215	خزان عشق ۲	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۳۱	W1216	داد دل ۱	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۳۲	W1217	داد دل ۲	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۳۳	W1219	آواز زابل	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۳۴	W1220	آواز سه گاه	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۳۵	W1221	دستگاه همایون	---	تکنوازی ویلن صبا
۳۶	W1222	چکاوک	---	تکنوازی ویلن صبا
۳۷	؟	بیات اصفهان (به یاد غزاله) ۱	---	تکنوازی ویلن صبا
۳۸	؟	بیات اصفهان ۲	---	تکنوازی ویلن صبا
۳۹	W1223	آواز منصوری	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۴۰	W1224	آواز: اشک	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۴۱	W1225	آواز شکسته	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۴۲	W1226	آواز دلکش	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۴۳	W1227	والنسیا (جامعه باربد)	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۴۴	W1231	لحیم کردن (جامعه باربد)	بدیعزاده	صبا - فرهاد معتمد (ف-م)
۴۵	W1232	رنگ ۱	---	ارکستر ایرانی
۴۶	W1233	رنگ ۲	---	ارکستر ایرانی

* فهرستی از آثار نوازندگی صبا به ترتیب ضبط ۱۳۱۴- ۱۳۱۶ شمسی- کمپانی سودوا^{۱۱}

^{۱۱} این صفحه اولین اجرای ترانه‌ی مشهور شد خزان با آهنگی از بدیعزاده و شعر رهی معیری است. بدیعزاده این ترانه را برای بار دوم در مجموعه صفحات کمپانی اودیون آلمان در سفری که در سال ۱۳۱۶ شمسی به برلین داشت به همراه تار ساتری و ارکستر آلمانی اجرای ضبط کرد که غالباً اجرای متأخر در دسترس علاقه‌مندان بوده و شنیده شده است.

نمونه صفحات کلمبیا

نمونه صفحات سودوا

طبعی ترین نغات و واضح ترین آوازهای خوانندگان معروف را در صفات
سودوا که مخصوص کمپانی آغا سی است استماع فرمایید

صفحات جدید بر قی سودوا

نمونه پاکت صفحات سودوا

اشارة کرد. همچنین نخستین اجرای ضبط شده از آواز بیات تهران (کوچه‌باغی-غزل‌خوانی) با صدای بدیع‌زاده به همراهی ویلن صبا و پیانوی محجویی از دیگر آثار متمایز این دوره‌ی ضبط است.

با توجه به حضور نوازندگان و خوانندگان متعدد در این سفر و همچنین نوازندگی دوم ویلن (طاطایی)، نسبت آثاری که ساز صبا در آن شنیده می‌شود به مراتب در مقایسه با صفحات سودوای دوره‌ی اول کمتر است و از آنجا که صفحات این دوره نیز مانند دوره‌ی اول فاقد کاتالگ کامل و یا فهرست منتشرشده از سوی کمپانی است، لذا نمی‌توان آمار و عنوانین دقیقی از آثار صبا ارائه داد. اما بر اساس نمونه‌های رؤیت‌شده یا شنیده‌شده فهرستی از آثار صبا استخراج شد که به همراه نمونه‌هایی از برچسب این صفحات در زیر ارائه می‌شود.

بود که این مسئله موجب اعوجاج صوت و خارج شدن صدا از حالت طبیعی می‌شد. جهت کامل‌تر شدن کاتالگ این سری صفحات، تعدادی از عنوانین پر فروش سری قبل (۱۳۱۴) نیز در این مجموعه با لیبل جدید باز تولید و به لیست فروش اضافه شد. نماینده فروش سری دوم این صفحات نیز، کمپانی آگاسی (الله‌زار) بود.

تا کنون در این سری ضبط نمونه‌ای از تک‌نوازی ویلن صبا دیده نشده است ولی تعدادی از صفحات ملکه برومند حاوی نغماتی از موسیقی دیگر نقاط ایران است که با تلاش و آموزش صبا و به همراهی ساز خودش اجرا و ضبط شده است. از آن جمله به آواز صدری در مایه‌ی افساری (که صبا آن را از صدر اصفهانی خوانده‌ی پرآوازه‌ی مذهبی روایت کرده است) در صفحه‌ای با عنوان «دل بردی از من» یا قطعه‌ی در قفس و آواز دیلمان در صفحه‌ی «پاییزند مهر» می‌توان

* دوره‌ی ششم: کمپانی سودوا، سوریه، ۱۳۱۷ شمسی در زمستان سال ۱۳۱۷ شمسی گروه دیگری از هنرمندان به منظور اجرا و ضبط آثاری از موسیقی ایران برای دومین بار عازم حلب و بیروت شدند. این گروه متشکل از صبا، بدیع‌زاده، مرتضی محجوی، حسینقلی طاطایی، تاج اصفهانی، ملوک ضرابی و ملکه برومند (با نام مستعار «م-ب» بر روی صفحات) بیش از ۱۱۰ صفحه (۲۲۰ روی صفحه Track) از خود به یادگار گذاشتند. در برخی از این صفحات نواحی عود سامی ملاح (نوازندگی عرب مقیم حلب) و گاه تار آشود آرستمیان، تسولاک، ساشا و کمانچه یا ویلن موسیو هایکو (نوازندگان ارمنی تبار که در آنجا به گروه هنرمندان ایرانی اضافه شده بودند) نیز شنیده می‌شود.

این صفحات با قطر ۲۵ سانتی‌متر (مدت

هر روی صفحه حدود سه دقیقه) و رنگ‌های برچسب زرد، طلازی و صورتی تولید شده‌اند. متأسفانه صفحات این کمپانی (به خصوص در سری دوم) فاقد کیفیت ساخت و پرداخت مطلوب بود و به سرعت دچار فرسودگی و خش سطحی می‌شد. بسیاری نیز در بخش تنظیم مرکز دور صفحه دچار مشکل

ردیف	شماره قالب	عنوان اثر	خواننده	نوازنده‌گان
۱	۲۷۸۱	تصنیف قصه هزارویکشب ۱	ملوک ضرایی	ویلن صبا، طاطایی- پیانو مرتضی- عود ملاح
۲	۲۷۸۲	تصنیف قصه هزارویکشب ۲	ملوک ضرایی	ویلن صبا، طاطایی- پیانو مرتضی- عود ملاح
۳	۲۸۱۳	تصنیف ابوعطای- جفای گلچین ۱	تاج اصفهانی	ویلن صبا- پیانو مرتضی- عود ملاح
۴	۲۸۱۴	تصنیف ابوعطای- جفای گلچین ۲	تاج اصفهانی	ویلن صبا- پیانو مرتضی- عود ملاح
۵	۲۸۱۵	به افتخار ورود والاحضرت فوزیه به کشور ایران ۱	بدیع‌زاده	ویلن صبا- پیانو مرتضی- عود ملاح
۶	۲۸۱۶	به افتخار ورود والاحضرت فوزیه به کشور ایران ۲	بدیع‌زاده	ویلن صبا- پیانو مرتضی- عود ملاح
۷	۲۸۴۹	عیش مدام ۱	ملوک ضرایی	ویلن صبا و طاطایی- پیانو مرتضی
۸	۲۸۵۰	عیش مدام ۲	ملوک ضرایی	ویلن صبا و طاطایی- پیانو مرتضی
۹	۲۸۵۱	ضربی اصفهان	ملوک ضرایی	ویلن صبا و طاطایی- پیانو مرتضی
۱۰	۲۸۵۲	ضربی افشار	ملوک ضرایی	ویلن صبا و طاطایی- پیانو مرتضی
۱۱	۲۸۶۳	افشار- بهار زندگانی ۱	تاج اصفهانی	ویلن صبا و طاطایی- پیانو مرتضی
۱۲	۲۸۶۴	افشار- بهار زندگانی ۲	تاج اصفهانی	ویلن صبا و طاطایی- پیانو مرتضی
۱۳	۲۸۶۷	تصنیف ابوعطای- پیام عاشق ۱	م- ب	ویلن صبا- پیانو مرتضی- عود ملاح
۱۴	۲۸۶۸	تصنیف ابوعطای- پیام عاشق ۲	م- ب	ویلن صبا- پیانو مرتضی- عود ملاح
۱۵	۲۸۷۳	تصنیف سه گاه- عشق خالص ۱	م- ب	ویلن صبا- پیانو مرتضی- عود ملاح
۱۶	۲۸۷۴	تصنیف سه گاه- عشق خالص ۲	م- ب	ویلن صبا- پیانو مرتضی- عود ملاح
۱۷	۲۸۹۳	دل بردی از من [صدری]	م- ب	ویلن صبا- پیانو مرتضی
۱۸	۲۸۹۴	پایبند مهر [در قفس و دیلمان]	م- ب	ویلن صبا- پیانو مرتضی
۱۹	۲۸۹۵	تصنیف اصفهان- ز دست محبوب	م- ب	ویلن صبا- پیانو مرتضی- عود ملاح
۲۰	۲۸۹۶	تصنیف ماهور- شیدا	م- ب	ویلن صبا- پیانو مرتضی- عود ملاح
۲۱	۲۹۰۳	تصنیف ترک- پری رو ۱	تاج اصفهانی	ویلن صبا و طاطایی- پیانو مرتضی- عود ملاح
۲۲	۲۹۰۴	تصنیف ترک- پری رو ۲	تاج اصفهانی	ویلن صبا و طاطایی- پیانو مرتضی- عود ملاح
۲۳	۲۹۲۹	بلبل پر بسته ۱	بدیع‌زاده	ویلن صبا- پیانو مرتضی
۲۴	۲۹۳۰	بلبل پر بسته ۲	بدیع‌زاده	ویلن صبا- پیانو مرتضی
۲۵	۲۹۴۷	لای لای لای ۱	م- ب	ویلن صبا- پیانو مرتضی
۲۶	۲۹۴۸	لای لای لای ۲	م- ب	ویلن صبا- پیانو مرتضی
۲۷	۲۹۴۹	رنگ به رنگ ۱	بدیع‌زاده	ویلن صبا- پیانو مرتضی- عود ملاح
۲۸	۲۹۵۰	رنگ به رنگ ۲	بدیع‌زاده	ویلن صبا- پیانو مرتضی- عود ملاح
۲۹	۲۹۵۹	تصنیف ابوعطای- آه سوزان ۱	بدیع‌زاده	ویلن صبا- پیانو مرتضی
۳۰	۲۹۶۰	تصنیف ابوعطای- آه سوزان ۲	بدیع‌زاده	ویلن صبا- پیانو مرتضی
۳۱	۲۹۶۱	دو دلداده	تاج، م- ب	ویلن صبا- پیانو مرتضی
۳۲	۲۹۶۲	آواز- صدای عشق	تاج اصفهانی	ویلن صبا- پیانو مرتضی

ردیف	شماره قالب	عنوان اثر	خواننده	نوازندگان
۳۳	۲۹۷۵	تصنیف آی ننه، وای ننه ۱	م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۳۴	۲۹۷۶	تصنیف آی ننه، وای ننه ۲	م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۳۵	۲۹۷۷	شب عاشق ۱	م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۳۶	۲۹۷۸	شب عاشق ۲	م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۳۷	۲۹۷۹	من مال تو- تو مال من ۱	بدیعزاده، م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۳۸	۲۹۸۰	من مال تو- تو مال من ۲	بدیعزاده، م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۳۹	۲۹۸۵	چاره کن	بدیعزاده، م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۴۰	۲۹۸۶	عشق و حوانی	بدیعزاده، م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۴۱	۲۹۸۷	پراهن شیک ۱	م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۴۲	۲۹۸۸	پراهن شیک ۲	م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۴۳	۲۹۹۳	بیات طهران - دعای عاشق	بدیعزاده	ولن صبا- پیانو مرتضی
۴۴	۲۹۹۴	بیات طهران - نفرین عاشق	بدیعزاده	ولن صبا- پیانو مرتضی
۴۵	۳۰۰۷	هراویه [هراویه، محلی کردی]	م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۴۶	۳۰۰۸	نای دروان [محلی کردی]	م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۴۷	۳۰۱۳	شکایت از مادر شوهر ۱	م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۴۸	۳۰۱۴	شکایت از مادر شوهر ۲	م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۴۹	۳۰۲۷	موش و گربه	م- ب	ولن صبا- پیانو مرتضی
۵۰	۳۰۲۸	مرد دوزنه	بدیعزاده	ولن صبا- پیانو مرتضی

* فهرستی از آثار نوازنده‌گی صبا به ترتیب ضبط - ۱۳۱۷ - ۱۳۱۸ شمسی - کمپانی سودا

روزنامه‌ی اطلاعات - ۶ خرداد ۱۳۱۸ شمسی

آگهی ورود صفحات سودا - روزنامه‌ی اطلاعات - ۲۷ اردیبهشت ۱۳۱۸ شمسی

ردیف	شماره قالب	عنوان اثر	خواننده	نوازندگان
۱	OHB 1010	محلی بختیاری (شلیل)	ادیب خوانساری	ارکستر معروفی
۲	OHB 1019	خون دل	ادیب خوانساری	ارکستر معروفی
۳	OHB 1020	شکار رفتن خانم ها	مرتضی احمدی	ارکستر معروفی
۴	OHB 1023	عاشق لات	مرتضی احمدی	ارکستر معروفی
۵	OHB 1029	مستم مستم	دسته‌ی هنردوستان	ارکستر معروفی
۶	OHB 1030	هروای (محلی کردی)	دسته‌ی هنردوستان	ارکستر معروفی
۷	OHB 1031	گان گان	دسته‌ی هنردوستان	ارکستر معروفی
۸	OHB 1032	گوهری	دسته‌ی هنردوستان	ارکستر معروفی
۹	OHB 1039	جهال معرفت دار	مرتضی احمدی	ارکستر معروفی
۱۰	OHB 1040	افرا چشم‌به شهر ۱	دلربا (بتول خرمی - فنانه)	ارکستر معروفی
۱۱	OHB 1046	سوز هجران	بنان	ارکستر معروفی
۱۲	OHB 1049	غم عشق	بنان	ارکستر معروفی
۱۳	OHB 1050	کتانه کتانه	دسته‌ی هنردوستان	ارکستر معروفی
۱۴	OHB 1082	گلپری جون ۱	مرتضی احمدی	ارکستر معروفی
۱۵	OHB 1083	گلپری جون ۲	مرتضی احمدی	ارکستر معروفی
۱۶	OHB 1149	دشتی (دیلمان)	بنان	ارکستر معروفی
۱۷	OHB 1153	رقص چوپی	---	ارکستر معروفی
۱۸	OHB 1188	افرا چشم‌به شهر ۲	دلربا (بتول خرمی - فنانه)	ارکستر معروفی

* فهرستی از آثار نوازندگی صبا به ترتیب ضبط ۱۳۲۶ شمسی - کمپانی هیز مسترز ویس

انجمان موسیقی ملی باقیست، صبا به عنوان ویلن اول ارکستر دیده می‌شود.

نیز ضبط شده است. همچنین در تصاویری که از صحنه‌های فیلم طوفان زندگی به کارگردانی علی دریابیگی و تهیه کنندگی اسماعیل کوشان در سال ۱۳۲۷ از ارکستر

* دوره‌ی هفتم: کمپانی هیز مسترز ویس، انگلستان، ۱۳۲۶ شمسی آخرین آثاری که از صبا بر روی صفحات گرامافون ۷۸ دور ضبط شده مربوط به سال ۱۳۲۶ شمسی در تهران است. نخستین کمپانی که پس از جنگ جهانی دوم در ایران اقدام به ضبط صفحه کرد کمپانی هیز مسترز ویس بود که این بار با برچسب سبز رنگ حدود ۲۰۰ روی صفحه (Track) از موسیقی ایرانی در تهران ضبط کرد. موسیقی بخشی از این صفحات تحت عنوان «ارکستر معروفی» که منتخبی از اعضای آن روز انجمن موسیقی ملی بودند به خوانندگی بنان، ادیب و جوانانی چون مرتضی احمدی (پیش‌پرده‌های فکاهی) اجرا و ضبط شده است. بر اساس اسناد مکتوب، تصاویر و نیز خاطرات پیش‌کسوتانی که این دوره‌ی ضبط را به خاطر داشته‌اند، صبا ویلن اول این ارکستر بوده است. همچنین ضبط قطعه‌ی دیلمان با آواز بنان و رقص چوپی قاسم‌آبادی نیز در این مجموعه صفحات می‌تواند مؤید دیگری بر این مطلب باشد و نمی‌توان احتمال حضور صبا را در این مجموعه‌ی ضبط رد کرد، اما تا کنون صفحه‌ای با ذکر نام صبا یا تکنووازی ویلن وی در این مجموعه به دست نیامده است. این صفحات نیز با قطر ۲۵ سانتی‌متر و مدت زمان پخش تقریبی سه دقیقه برای هر روی صفحه تولید شده‌اند. در فهرست زیر نمونه‌های مشاهده شده از صفحات ارکستر معروفی به همراه تصویر برچسب بعضی از آنها آمده است.

۱۲ از دیگر نوازندگان این ارکستر می‌توان به جواد معروفی، محمود ذوالفنون، حسنعلی وزیری تبار، نصرالله زرین‌ینچه و حسین تهرانی اشاره کرد که در این صفحات آثاری از ایشان

ضبط‌های ویلن صبا می‌توان به اجرا در مایه‌های چهارگاه، همایون، ماهور، دشتی، سه‌گاه، راست‌پنجگاه، نوا، افشاری، بیات ترک، ابوعطاء، شور، بیات اصفهان، شوستری و منصوری اشاره نمود. همچنین نمونه‌های ضبط خصوصی از سه‌تار صبا را می‌توان در مایه‌های چهارگاه، بیات اصفهان، ماهور، نوا، ابوعطاء، افشاری و شور شنید.^{۱۳}

* آثار ضبط‌شده‌ی رادیویی:

دسته‌ی اول این آثار شامل برخی تک‌نوازی‌های پانزده دقیقه‌ای و گاه همنوازی‌های صبا با فرامرز پایور است که به صورت مستقل در رادیو اجرا و ضبط شده است و متأسفانه تعداد بسیار اندکی از آنها امروز در دست است. برای [مثال] می‌توان به تک‌نوازی صبا در بیات ترک و همنوازی شور با سنتور پایور اشاره کرد که در ابتدای دومی مصاحبه‌ی کوتاهی نیز با صبا صورت گرفته است.

دسته‌ی دوم شامل برنامه‌هایی است که به همت داود پیرنیا از حدود سال ۱۳۳۵ با عنوان گل‌های جاویدان، یک شاخه‌گل و گل‌های رنگارنگ ضبط شده است. دو برنامه نخست در ابتدا بدون شماره پخش شده و پس از چند برنامه، شماره‌گذاری شده‌اند. اولین شماره‌های برنامه‌ی یک شاخه‌گل آثاری از آذر عظیما به همراهی ویلن صبا و سنتور پایور است. در بعضی برنامه‌های گل‌های رنگارنگ (که از شماره‌ی ۱۰۰ آغاز شد) نیز برنامه‌هایی با شرکت صبا به عنوان تک‌نواز، همنواز، تنظیم کننده و سرپرست

برنامه‌های مختلف رادیو تهران و بعدها رادیو

ایران (و حتی در برنامه‌های رادیو جهت پخش برای اروپا) به صورت تک‌نواز، همنواز، تنظیم کننده و سرپرست ارکستر شرکت می‌کرد ولی متأسفانه به دلیل فقدان وسیله‌ی ضبط و اجرای زنده‌ی برنامه‌ها، تا قبل از دهه‌ی ۱۳۳۰ اثری از نواخته‌های رادیویی صبا به دست نیامده است.

آثار ضبط‌شده از صبا بر روی نوارهای مغناطیسی را می‌توان به دو دسته‌ی آثار ضبط خصوصی در منزل دوستان (به خصوص دکتر پزشکان) و آثار اجرشده در برنامه‌های رادیویی تقسیم کرد که همگی بین سال‌های ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۶ شمسی اجرا و ضبط شده‌اند.

* آثار ضبط خصوصی:

این آثار که از حدود سال‌های ۱۳۳۰ تا پایان عمر صبا را در بر دارند (آخرین ضبط یافتشده از صبا مربوط به نوزدهم آذر ۱۳۳۶، و ده روز قبل از درگذشت وی است) بخش اعظمی از دستگاه‌ها و مایه‌های موسیقی ایرانی را شامل می‌شود که بیشتر با سه‌تار یا ویلن نواخته شده است. در اغلب این آثار حسین تهرانی نیز حضور دارد و با تمبک و گاه آوای خود، ساز صبا را همراهی می‌کند. همچنین آثار پراکنده‌ای نظری آواز قاضی عسکر (خواننده‌ی شهریار اصفهانی، در مایه‌ی بیات اصفهان)، علی مستوفیان (در مایه‌ی سه‌گاه با تمبک علی تجویدی)، ادیب خوانساری، خاطره‌ی پروانه، منوچهر همایون بور و آذر عظیما (حنانه) به همراه ساز صبا موجود است که گاه با ویلن و گاه سه‌تار همراهی شده‌اند. برای نمونه از

* نگاهی به دیگر آثار صوتی به‌جامانده

از صبا

علی‌رغم ادامه‌ی ضبط صفحات گرامافون ۷۸

دور تا حدود سال ۱۳۲۸ شمسی (دو سال پس

از درگذشت صبا) تا کنون اثری یا اطلاعاتی

مبنی بر ضبط صفحه‌ای از صبا پس از ۱۳۲۶

یافت نشده است. شاید یکی از دلایل آن رواج

دستگاه‌های ضبط و پخش نوار مغناطیسی (ریل)

از سال‌های ۱۳۳۰ به بعد باشد. چرا که به دلیل

وجود زمان کافی برای اجرا و ضبط برنامه بر روی

این نوارها (بین ۱۵ دقیقه تا یک ساعت به

صورت پیوسته)، قطعات کامل‌تر و مفصل‌تری

نسبت به صفحات ۷۸ دور می‌توانست بر روی آن

اجرا شود. ضمن اینکه در این سال‌ها صبا بیشتر

تمایل به شرکت در محافل صمیمی دوستانه

داشت و در این مجالس بود که سه‌تار صبا نیز

هم‌پای ویلن و آوازش به گوش دوستان

صاحب‌دل می‌رسید و بر روی نوارها ضبط

می‌شد. البته نباید ناگفته بماند از حدود ۱۳۲۳

به بعد تعداد محدودی دستگاه ضبط و پخش

خصوصی صفحه و نوار مغناطیسی سیمی به

ایران آمد و برخی متمولین که با هنرمندان حشر

و نشر داشتند اقدام به ضبط محفلی و خصوصی

ساز و آواز برخی اساتید کردند. صفحات

خصوصی نادری از سه‌تار و ویلن صبا، ضبط شده

در حدود ۱۳۲۷ تا ۱۳۳۰ در برخی مجموعه‌های

خصوصی تا کنون دیده شده است.

صبا از سال‌های آغازین تأسیس رادیو تا پایان

عمر با این رسانه همکاری مستمر داشت و در

^{۱۳} از ساز صبا در برخی مایه‌ها بین دو تا پنج اجرای متفاوت در دست است.

پریشان اثر وزیری است که با صدای بنان و جواب

آواز صبا در مایه‌ی ابوعلی در حدود سال ۱۳۴۰ شمسی تولید و به بازار عرضه شد.

آخرین سند صوتی مرتبط با صبا صفحه‌ای ۳۳ دور (با قطر ۲۵ سانتی‌متر) از انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان است که در سال ۱۳۵۲ به «زندگی و آثار ابوالحسن صبا» اختصاص یافت. این صفحه که مدت زمان آن ۳۰ دقیقه است با گویندگی فیروزه امیرمعز حاوی شرحی از زندگی و فعالیت‌های هنری صbast است که در لایه‌لایی متن آن نمونه‌هایی از ویلن، سه‌تار، مصاحبه و برخی استناد صوتی دیگر پیرامون زندگی و آثار صبا گنجانیده شده است.

* سایر استناد صوتی

از حدود سال ۱۳۳۸ شمسی که نسل صفحات ۷۸ دور جای خود را به صفحات ریزشیار ۳۳ و ۴۵ دور داد، نمونه‌هایی از ساز صبا بر روی این صفحات باز تولید و پخش گردید که از آن جمله می‌توان به صفحه‌ی ۴۵ دور با عنوان برچسب «اختصاصی» (احتمالاً از سری صفحات تولیدی کمپانی مونوگرام) که حاوی اجرایی از چهارمضراب زنگ شتر صbast اشاره کرد که در سال‌های آغازین دهه‌ی ۴۰ تولید شده است.

همچنین صفحه‌ی ۳۳ دوری (با قطر ۲۵ سانتی‌متر و مدت زمان دو روی صفحه ۳۰ دقیقه) حاوی اجرایی از قطعه‌ی مشتاق و

ارکستر گلهای ضبط شده و به یادگار مانده است.

برای نمونه از جمله‌ی این برنامه‌ها می‌توان به شماره‌های ۱۰۷، ۱۰۹، ۱۱۸، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۳۴، ۱۴۰ اشاره کرد. آخرین برنامه‌ی گلهای رنگارنگ (به ترتیب پخش) در زمان حیات صبا، برنامه‌ی شماره‌ی ۱۷۲ است (ای امید دل من

کجایی در مایه‌ی شور ساخته‌ی پرویز یاحقی با صدای بنان که صبا در اجرای ترانه به همراه ارکستر حضور دارد) و برنامه‌های بعدی (شماره‌های ۱۷۳ و ۱۷۴) به یاد صبا و درگذشت وی اختصاص دارد.^{۱۵}

۱۷۶ در مایه‌ی دشتی (دیدی ای مه با آهنگ حسین یاحقی و خوانندگی بنان) به رهبری صبا اجرا و ضبط شده بود که پس از درگذشت وی شماره‌گذاری و پخش شد و در ابتدای آن عبارت «ارکستر به رهبری شادروان ابوالحسن صبا» توسط گوینده ذکر شده است.

^{۱۵} ذکر این نکته ضروری است که برنامه‌های گلهای در ابتدا به صورت مجزا و به تفکیک قسمت‌های مختلف آن ضبط می‌شد و مدتی بعد، پس از بازبینی و تدوین نهایی در ترتیب شماره‌گذاری پخش قرار می‌گرفت و الزاماً شماره‌های ذکر شده در برنامه‌ها به منزله‌ی ترتیب ضبط آنها نیست. برای نمونه برنامه‌ی گلهای رنگارنگ شماره‌ی

^{۱۴} برنامه‌ی گلهای رنگارنگ شماره‌ی ۱۷۳ در مایه‌ی سه گاه با تصنیفی از ساخته‌های تجویدی و معنی کرمانشاهی همراه است که با صدای مرضیه اجرا شد و برنامه‌ی شماره‌ی ۱۷۴ نیز در مایه‌ی سه گاه است که تصنیفی از ساخته‌های خالدی و نواب صفا را با صدای بنان در بر دارد.

صبا؛ عیارِ معیار

در ستایشِ وجودان بیدارِ موسیقی ایران؛ استاد ابوالحسن صبا

به استاد حسین علیزاده؛ سروِ سروای آزادگی و طلایه‌دارِ هنرِ ناب و غریبِ استغنا

* شاهرخِ تندرو صالح

این نخستین تصویری است که من از استاد

و کزاندیشی را از مسیر موسیقی‌مان زدده‌اند.

صبا، در جان خویش سراغ دارم:

حقیقت آموزش در هر رشته و تخصص این است.

در سیویی نهفته اقیانوس

آنچه که امروز ذیل عنوان موسیقی ایرانی

یا به گنجی خموش، چون طاووس

شناخته و شنیده می‌شود (صرفنظر از تجربه‌هایی

روح در سایهٔ حریر تنش

بی‌مختصات و متکی برشورهیجانی و تفاوت‌های

می‌چمد چون بهار در چمنش

نسلي) محصول دانش و بیانش و خون جگر

برده تا اوج آسمان امید

خوردن بزرگانی است که "اصالت"، "قالب"،

سبزِ سرو و سپید و سرخ شهید

"فرم"، "سبک" و "سیاق" هنر اصیل ایرانی را

پرچم روح برگرفته به جان

از جغرافیای "کلاسیک" به "جهان وطنی" فراز

رقص رقصان به باغِ صبحِ دوان

آورده‌اند. چهره‌های جاودانه‌ای چون ابوالفرح

رگ به رگ، می‌تپد ترانهٔ خواب

اصفهانی، عبدالقدار مراغی، قطب‌الدین شیرازی،

بر لبِ راویانِ خرد و خراب

ابونصر فارابی و صفی‌الدین ارمومی و...

پاپ و ماپ و گرافه‌های گران

و استاد ابوالحسن صبا و اینهمه، وامدار یک

مفت چون جان بی‌دلان ارزان!

نامند: نام جاوید وطن!

او ولی در کرانه‌های خطر

استاد ابوالحسن صبا سریسلسله است؛

می‌شکوفاند از سکوت هنر

سلسله‌ای که کمانه‌های بی‌تابی روح هنر و

این هنر، چون کمان آه صبور

هنرمند غیور را، از بوی ناکی تالاب آلوده سوم

می‌نوازد وطن به نغمه و شور

می‌رهاند و این است اعجاز آفرینشگری موسیقی

عطر یاقوت و زعفران و شراب

ما و سرانگشتان روح‌بخش صبا که روح را در

می‌تروسد به عود و چنگ و رباب

آستانه دگر شدن در سمع می‌ورد.

می‌تروسد چو آفتاب و نسیم

با صبا در چمن لاله

موسیقی از جمله بنیادهای تمدنی جهان

مدرن است. این شاخص آن گاه ماهیت و قدرت

خود را در فرایند توسعه و تحول فرهنگی هنری

نشان می‌دهد که قادر باشیم جلوه‌های برتری اش

را در تاریخ و حیات معنوی ملت، فرهنگ و هنر

بازبینی کنیم. با نگاهی گذرا به تاریخ تحولات

موسیقی ایران، به این نکته می‌رسیم که موسیقی

اصیل ما، تجربه‌هایی ژرف از اندیشمندان و

نواندیشان را در کارنامه خود دارد؛ تجربه‌هایی که

هر کدام، حرفی از حروف الفبای تحول ما در

توسعه‌پذیری و مدرن‌اندیشی است.

نخستین گام در پژوهش "الفبای تحول"

موسیقی اصیل ایران، پذیرفتن رسم الخط و

شیوه‌نامه‌هایی است که از پیشگامان آموزش هنر

موسیقی به یادگار مانده است. تاریخ موسیقی‌مان

را ورق می‌زنیم و پا به پای استادانی پیش می-

رویم که سنگ‌خاره‌های جمود و تحجر و بدینی

• اصالتمندی پژوهش میدانی با تکیه بر کشف قابلیت‌های نهفته موسیقی بومی مناطق اصالت مکتب سه‌تارنوازی او از این دست تلاش-هاست. شفافیت و زلال‌نوازی، نواندیشی و بازنگری پرده‌شناسی ساز، درک عمیق و نوآوارانه از مlodی و فهم عمیق ریتم شعر در آوازخوانی و تصنیف‌پردازی از جمله پشتونه‌های حضور او در آستانه انقلاب مفهومی و ساختاری در موسیقی ماست؛ انقلابی مفهومی و ساختاری که او، در صفحه نخست آن استوار ایستاده است. از یاد نبریم که صرافت استاد صبا بر شناختن شبکه مویوگی حیات موسیقی اصیل ایران، نه بر "توارد" و "تقلید" در سنگالاخ تجدیدپذیری، که بر خودشناسی، آموزش و تربیت علمی و روزآمد ساز و صدا و تئوری است. با تأمل بر این گزاره‌ها، شاید بهتر بتوان صراحةً استاد صبا را دریافت که با چه عزم و آینده‌نگری، کوشیده است تا هنرمند مستقل و فرزند زمانه خویش باشد. استاد ابوالحسن صبا نیمای موسیقی اصیل ماست. او بی‌آنکه طرب‌فروشی ناخورهای درباره را به طعن و لعن در نظر آورد، یا به پیشیزی بگیرد، آنچه را که در سنت خود می‌دید به جرأت و احیاگری الفبای نواندیشی سپرد. عیار این تلاش-های سترگ در گنجینه آثارش به یادگار مانده است؛ عیاری که جستجو، نقد خود و درک چیستی موسیقی جهان را با پدیدارشناسی موسیقی اصیل ایران همراه ساخت. آیا می‌توان او را نیمای موسیقی اصیل ایران نامید؟

ابوالحسن خان صبا (برآمدن: فروردین ۱۲۸۱ خورشیدی به افق تهران – بازگشت: ۲۹ آذر ماه ۱۳۲۶ خورشیدی در خاک غریب تهران مخفو) از جمله عرصه‌گشایان و نواندیشان موسیقی ایران است که با آموختن فنون اندیشه-ورزی در موسیقی ایران از میرزا عبدالله، مؤلف ردیفهای موسیقی سنتی ایران، و شجاعت در بکارگیری دانش اصیل از استاد وزیری، به سلسله قلل موسیقی ردیفی ایران پیوست.

چند هنر از هنرهای استاد ابوالحسن صبا را

مرور کنیم:

- کشف گنجینه‌های "لحن" و "شیوه" موسیقی محلی و اصوات گمشده تاریخ رنچ و سرمستی انسان ایرانی در گوشه‌های دنج غم و شادی
- تطبیق دانش روزآمد موسیقی جهان با آموزه‌های بومی موسیقی ایران زمین
- پرتوافقنی بر تاریکخانه مقام‌های گمشده در موسیقی محلی و گشايش کوره‌اهای پژوهش
- بنیان نهادن زیرساخت‌های دانش و شهود در پردازش دستگاه‌های موسیقی سنتی مبتنی بر آموزه‌های میرزا عبدالله

شاید برای شناختن بیشتر استاد ابوالحسن صبا بهتر باشد درک عمیق آموزه‌های استادان فرهیخته او را، از عبارات و اشارات و تعارفات رهاند و اصالتشناسی را معیار بازشناسی او

ساخت:

- اصالتمندی آموزش
- اصالتمندی ساز، آواز و پرورش صدا

بر نیستان کبریا و کلیم
بال در بال ابرهای بلند
رانده بر یالِ رخش عشق کمند
کیست کز کبریا پیام رُباست؟
همنوای فرشتگان خداست
از ته چاهِ صیر، همچو بهار
نو به نو نغمه‌های بکر شمار
نغمه نورِ شادمان و سرور
عطر رنگین‌کمان شعر و شعور
او شکوفاتر از بهار و نواست

نغمه پرداز ساز و راز، صیاست!

مؤلفه‌های توسعه و تحولات تاریخی در موسیقی اصیل ایرانی چیست؟ نسل حاضر، چه میراثی و از چه کسانی در گنجینه‌های خود دارد و این میراث را، آیا وامدار کدام فرزانگان خاموش و سینه سوختگان موسیقی اصیل ایرانی هستیم؟ آیا هر ردیفخوان و ردیفدان، مُشرف به عرف و عیار است و عیار و معیار می‌داند؟ در هنر، بین دانستن تا عمل مؤثر و رستاخیزگر جان‌ها، چه فاصله‌ای است؟ آیا در خاموش‌خانه تاریخ فراموشی، قادر خواهیم بود در بازگشتی مفید و مؤثر، منزل به منزل، موسیقی اصیل ایران‌مان را مرور کنیم؟ طلایه‌داران کیانند: علی‌اکبرخان فراهانی و پسرانش؛ میرزا حسن‌آقا، میرزا عبدالله و میرزا حسین‌قلی، عارف، درویش‌خان، علینقی-خان وزیری، صبا، رضوی سروستانی، شجریان، بنان، شاهزادی، بسطامی و... این رشته سر دراز دارد:

با صبا در چمن لاله سحر می‌گفتم

که شهیدان که اند این همه خونین کفنان

خاموشی و تاریکی‌شکنی سکوت‌های ماست.

بهاران در پیش، نقطه تأمل یادآوری این نکته

استاد صبا به اندیشه‌ورزان موسیقی اصیل ماست

که:

هان تا سر رشتة خرد گم نکنی!

بهاران سال هزار و چهارصد خورشیدی، بهار

آغاز قرنی دیگر است. برای موسیقی اصیل ایران،

این قرن نه با رنگارنگی و شور و هلله که با

سنجه‌های عیار معیار آزموده خواهد شد. در قرنی

که گذشت، صداها و سازها و نواهایی بر تاریکی

و آشوب و خواب و تاریبینی‌ها تاختند و میراث-

شان، بهاری است که صبا آغازگر آن است. برای

زیستن در جهان مدرن نیازمند دانش‌هایی

هستیم که اگر از آنها روی برگردانیم، یا در انزوا

خواهیم پوسيد و یا ذره ذره در غبار مرگ گم

خواهیم شد. اکنون وجودان بیدار موسیقی اصیل

ایران، ما را با این پرسش روبرو می‌خواهد:

وظیفه خردناپ در موسیقی اصیل و

برکشیدن سنجه‌های وجودان بیدار چیست؛ عیار

یا معیار؟

صبا؛ عیار معیار

از دامنه‌های کشف قابلیت‌های مانای سنت

ایرانی تا گشايش‌گری در نواندیشی و نوآفرینی

صوت و لحن و گفت، فرصتی است که ابوالحسن

صبا در طول عمر با برکت خود، آن را پیمود. عصر

جنگ‌های خانمان سوز اول و دوم و لرزیدن‌های

مدام روح آزادگان در روزگارانی که هیتلرها و

گولزها و استالین‌ها بر ایوان‌های مخوفش،

میاندار هیولای قدرت بودند و قحطی بزرگ، عصر

ویرانی و دگرگونی‌های ناتمام، ورق خوردن تقویم

رسیده‌ایم. موسیقی اصیل ایران، طلایه‌دار این

عرضه از تاریخ ستوه آزموده ماست.

موسیقی ایران، از قرن نهم هجری تا

آستانه بلوغ بهت‌شکن و فروریزی آستانه تحمل

استبداد قجری، به‌ظاهر، چشم‌بسته و بعض درگلو

نشسته، راه می‌پیمود. مگر نه این که تاریخ معاصر

ما، از دوردست‌ها، از وقتی که رپریه طبل‌های

مغول، پیروزی تیغ و بدويت را بر ابریشم خیال و

آه هنر چرباند، آنگاه که از سرها مناره‌ها برآوردن

و بسیار نیز بر آستانه کاخ سفاکان خون‌ریز بُریده،

آویزان و رها می‌ماند و بعدها و بعدن‌ها و بعدترها،

از دشت‌ها و دمن‌ها و جنگل‌ها و بیابان‌ها تا گنج

دنچ سکوت، نهال‌هایی در آن دوردست‌های

نهفت، در چمن‌زاران غریب دیلمان، می‌آمد و

می‌آمد و می‌آمد تا بلوغ صدا. این بلوغ، حاصل

درهم تینیدن آشوب و شور و تیغ غرور نیست،

برآمده خورشید جان طلایه‌دارانی است که نوا به

نان خوش‌پخت دربارها و دکه‌داران نفوختند و

نغمه‌ریزی و عشوه‌فروشی و طرب‌انگیزی زرق و

برق عشت‌سرهای تاریخ را، در موسیقی‌مان

"مقام" عاریتی نبخشیدند و جسور و نواندیش،

آستان‌گشای دانش و وجودان و شعور موسیقی،

عنوان‌بندی نو و ساختارمند ساختن دستگاه‌های

موسیقی اصیل ایرانی شدند. گنجینه‌ای از این

تلاش‌ها، طلایه‌دار و پیشتاب شدند و پس از قاجار،

به تدریج، به تجربه سبک و سیاق و درونمایه و

راه‌گشایی برای همنوایی شعر و ساز پرداخت.

تجمیع این تجارب، مقدمه جداسازی و مرزبندی

قلمروهای کلاسیسیسم موسیقی ایرانی و تحول

پذیری‌اش در موسیقی‌مان گردید. سهم استاد

ابوالحسن صبا چنین سهم سترگی در تاریخ

از ته چاه سکوت

کسی برای ما، اخبار و احوال قرون ماضی را

نمی‌آورد: بازآمدهای کو که به ما گوید راز؟! پند

خیام را آویزه گوش جان کنیم. آیا تاریخ به تعییر

دکارت قصه و راجی و لشگر و راج هاست؟ آیا مرور

تاریخ، بلغور کردن اوراد باطل و ره‌امانده در هوای

بی‌خودی و حسرت‌زدگی است؟ بعید می‌دانم!

شاید بخشی از تاریخ غوطه‌ور در تاریکی چنین

باشد، اما در سنت شعر فارسی که به گونه‌ای

همزاد موسیقی است، تاختن بر تاریکی‌های

تاریخ، از شناسه‌های اصیل شعر توفنده ماست.

شگفت نیست که شعر ما، از رودکی تا اخوان

ثالث، این گزاره هستی‌شناختی را سینه به سینه

به ما رسانده است.

تاریخ موسیقی اصیل ما، شرح اعجاز سکوت

و تاریکی‌شکنی‌های شکوهمند آن است: از ته چاه

سکوت، تا بلندای صد! اندک تأملی در ماهیت

موسیقی اصیل ایرانی، طیف‌هایی از رنگین‌کمان

سکوت و مفاهیم و غربت‌زدگی ایرانی را به ما

می‌نمایاند؛ قلمروی که پس از نازل شدن قبیله

آدمخواران؛ مغول و فصول بی‌دری، بارش ابرهای

بلا بر سرزمین سروها و نرگس‌زاران، در کمانه-

های رنگین‌کمان از خون تا جنون بربری و مغولی

را در نوردید و با پیچیدن در حباب‌های سکوت،

ذره ذره پیش‌آمده و به تدریج، سطر به سطر

خاموشی را در آستانه تعییر مُعَیران فراموش،

فروپاشانده و تا آستان جان‌ها رساند. روزها و

هفت‌ها و ماه‌ها و فصل‌هایی که در این مسیر طی

و تلف شد، بخشی از شناسنامه تک‌تک ما ایرانیان

است. ما از سکوت به آستانه شکوفه‌باران بهاران

به بی‌عیاری فروخته و میراث‌خواران، در معركه‌های تلف و تماشا، در صحنه و سرای برج‌های عاج، با مظنه‌های فریب در پی آرایش آتند. در قلب تقلب چیزی که می‌تپد خون نیست، جنون است. از وظایف پژوهش‌گران و کوشندگان فروتن گنجینه‌های هنر، یکی دیگر نیز همین است: فهم رندی‌های نخنما شده بندیازان و بازی‌های پلشت و عرصه‌نوردی رنج‌هایی که هنرمندان اصیل و بی‌همتا را به بهانه‌های نام و نان به صحنه آزمون-ها می‌راند و سربلند باز می‌گرداند و صبا، جان به نام و نان نفروخت. او می‌توانست بر بال نعمات کام دل بگیرد و نام براند. اگر چنین بود دیگر صبا نبود و صبا عیار نبود و عیار، فصل الخطاب معیار عیار نبود. آری؛ چنین است که معیار صباست. سلسله قاجار که دو تاریخه شد و به هیچ-ستان پیوست موسیقی مقامی ما به مدد کوشندگان غیور، فرصت آن را یافت تا تئوری موسیقی را در اقلیم اندیشه‌های بومی متفکران موسیقی با آموزش نوین پیوند بزند. بیراهه نیست اگر استاد صبا را به تنها‌یی یک دانشگاه بزرگ می‌نامند. او همراه با آموزش هنرجویان، اقلیم‌های بینش و دانش تئوری خود را به گستره شکل-گیری تئوری‌های نوآندیشی موسیقی و ساختارمندسازی قولاب موسیقایی سپرد. این همه ما را بر آن می‌دارد تا با عیارستجی معیار صبا آنچه را که اصل است و از دیده‌ها پنهان مانده، برآوریم که صبا، معیار است و عیار معیاران صباست.

اکنون در گوشه‌هایی از تاریخ غبارآلود معاصر ما، از عهد استبداد صغیر تا پایان برگ‌های تقویم بازی تخت‌ها و تاج‌ها و هروله حراج‌گران و

پژوهش‌های خود برای آیندگان ایران به یادگار بگذارند.

شاخص معیار بودن در ایران ما، هم‌سنگ و همنوا با رنج‌هایی است که گاه و بیش‌گاه، در تبانی فروشنده‌گان و دکه‌گردان حراج‌ها تلف و بیهوده می‌نمایند. آنها که در تماشا تلف شدند، خود اسباب تلف را ساخته و پرداخته‌اند و آنان که از تلف گریخته‌گانند، عیار هوش‌ربا دارند و هوش‌ربایی، عیار عیاران هنر است. عیار عیاران تیغ دو لب است. هر دو سو را به زخم می‌رنجاند. سیلاپ تلف و بیهوده‌نمایی‌ها از جمله آسیب‌هایی است که هنر و ادبیات و فرهنگ ما، از زمان تاخت و تاز بدوبیت خون‌ریز بر سبزه‌زاران ایران زمین تا اکنون، فرزانگان را به دنج رنج و سکوت تلخ رانده است. بر هفت خط جام موسیقی، خط نخست، خطِ تاب است و خطوط حامل، تا خط جور امتداد دارد. عیار عیاری صبا، پیمودن خطِ جور بود. شگفتا که ناشناخته مانده تلاش‌های او در پیمایش رنج و جور زمانه. آیا صبا نیز در این آتش می‌گداخت که:

ای طرہ طرب به معاش آزموده بیش

زهر هزار فتنه نهان کرده‌ای به نیش!

از خویش در گریز، به زندان نام و نان

از نام و نان گرفته سپر بر زوال خویش

هنرمندی که زخم دق مرگی و زهر تیر طعنه

بر روح مجروح ندارد، چیزی از عیار خویش کم

دارد. عیار، معیار است. عیار صبا معیار ناب ماست.

در تالارهای آشوب و تماشا، بعض‌های تلخ و رنج

و گره‌های سکوت، گنج‌های خود را می‌آفرینند؛

گنج‌هایی که میراث‌داران حق‌گزار، در پاس داشت

آنها، دریغاً دریغ، گاه دچار رخوت شده‌اند و عار

فرصت‌سوزی‌های بی‌شمار، خون دل خوردن‌های

پیاپی و تا ته بن‌بست دویدن‌های مدام هنرمندان و اندیشه‌ورزان اصیل و انقلاب، که عناصر پرسش‌گری و صدای معتبرض را به فهم و جسوری اندیشه و دگرشدگی هنر ناب ایران مدرن سپرد. از مشروطه به این سو، یک اتفاق در حال تفسیر هنر نوآندیش ما بوده و هست: کشف جوهره سکوت و عبور از بیشه‌های وحشت و لوله‌ای منتشر در دلان‌های تاریکِ ترس!

مانایی و پویندگی در هنر، ادبیات و فرهنگ ایران معاصر به صخره‌نوردی از نفس- افتادگان در توفان برف و باران مانند است. کسی سربلند و پویا خواهد ماند که دامانِ نیاز، آلوده اغراض نساخته باشد. اسباب و آلایندگان بسیارند، بسیار و بسیارانند که ساز و نوا به نان و نیاز کوک می‌کنند. از گذشته تا هنوز همین است که هست. سبا بسیار کسان که با دلتگ‌دلنگی، دلخوش به به و چهچهه قفس‌داران و پرنده‌بازان دست‌آموز، مانده و رفته‌اند و رفته‌اند تا هیچ. اما، صدا داریم تا صدا. رهوارد صبا در کشاکش موجها و اوجها، رمزها و رموز عبور از بازار خودستایی و هنرفروشی است.

بخشی از تلاش‌های استاد صبا، معطوف به رساندن خُردۀ گنج‌هایی از موسیقی محلی‌مان، به مسیر نوآندیشی است. گوشه‌های دیلمان، مازندرانی، قطعه‌ی در قفس و کوهستانی در مایه دشتی و آهنگ به زندان، و رقص‌چوبی در مایه افشاری از این جمله‌اند. تردید ندارم که اتโนموزیکولوژیست‌های معاصر ایران و جهان، قادر خواهند بود مؤلفه‌های این نگره را در

توریست‌ها از اقلیم‌های دیگر فرهنگ‌های جهان، یافته‌های او را به نام خویش و از تنور درباره‌ای شیک، بر سفره خود پیچیدند و بردند و همچنان، همان بردن‌ها و بردن‌ها و بردن‌ها و... اما، مخاطبان این معیار، یعنی معیار صبا، جان‌های بیدار هستند که از سیلاب مرگ در شهرت و جنگ و گرسنگی و حراج جان خود در وقت اضافه رهیده‌اند و سرخورده از برق جیهه‌ها و جلیقه‌ها و حیرت‌زده دروغ‌ها و پس‌اندازها و برق‌ها و قیچاج خوش‌باشی، به تابوت روح دربدری خیره مانده‌اند که کج و نامیزان، بر گاری لکته تاریخ فلک‌زدگان، لنگ‌لنگان می‌رفت و پیرمردی خنجر پنزری، شلاق برگرده اسب پیر می‌تاباند و سگی ولگرد، رو به ماه زوزه می‌کشید. تاریخ ناتمامی‌ها چنین است و سرنوشت تلف شدگان مدرنیت و مدنیت در این جغرافیا نیز این چنین!

استاد ابوالحسن صبا را حالا باید به عزم و اراده‌ای شناخت که روح هنر و هنرمند آزاده و آزادگان، در برزخ تلف‌شدگی و تماشا و بی‌تفاوتو چون سرو ایستاده و سربلند، در کفه‌های قید و گمان، نمی‌گنجند و در ولع مزمزه شهرت و حساب‌های پُر و پیمان، سفره‌پیمای مقامات نیستند و پایمردانِ راستینِ اصلِ عیارند که عیار اصل را نه شور و شعبده و زدوبند بازارگردانان، که هوش سرشار و وجدان بیدار چشم و دل‌های نگرانِ وطن آزموده بود. علی‌اکبر دهخدا، بهار، عارف، عشقی و... شاید راز مانایی ایشان از جمله رازهای مانایی باشد، که صبا را شاهین ترازوی وجودان بیدار موسیقی اصیل ما ساخته است. شاهین ترازوی وجودان بیدار... می‌دانید؟!

آشوب و عربده و هیاهو و پس‌راندن گول‌واره‌های رایج در بازارها و نامها و نشان‌های عاریتی، اصول فراموش‌مانده را احیاگر باشند و معیار احیا را صبا، به یادگار گذاشته است؛ بی‌هیچ چشم‌داشتی، که چشم‌های نگران آن بزرگ‌مرد، بر دروازه امید مانده بود. تلاش‌های او، از این شاخه به آن شاخه، همه، باغبانی و احیاگری شبکهٔ مویرگی حیات موسیقی مدرن ایران است. باغبانان عیاری برای باغبانی خود دارند. پیشگاه باغ را بستان می‌نامند که صحن روح‌نواز باغ است؛ آستانهٔ غرقه‌شدن در رقص‌رقصان جادویی و هوش‌ربای عطرها. نهال به نهال می‌روی تا می‌رسی به جایی که بوته‌ها، محظای شما می‌مانند. اینجا گلستان است؛ عرصهٔ تماشای شما می‌مانند. جلوه و هوش‌ربایی رنگ‌ها و گلبرگ‌ها. شاید بشود با تفکیک تلاش‌های استاد صبا، او را به باغبانی هوشیار نیز شبیه دانست که قدم به قدم، پا به پای عطر و خیال، سرانگشتان سحرآفرین خود را به حنجره مرغان خوش‌خوان خیال می‌سپرد و در رفت و آمدی شورانگیز، نغمه بر نغمه می‌تافت. جرأت نیما در صید جانمایه کلمات برای آفرینش‌گری معنا و مفاهیم در زندگی بود. در زندگی او چیزهایی از جان شاعر، در دورنمای آسیاب زمانه و بادنماها و شلاق‌ها گم مانده بود: آی آدم‌ها که بر ساحل بساط دلگشا دارید!

یک نفر در آب دارد می‌سپارد جان!

آی آدم‌ها ...

صبا بر این روال، در جستجوی آن هوش سرشار و غریب‌مانده در برهوتِ دگرشدگی‌ها، آن هوش دربدر و هوش‌ربایی نغمه‌های گمشده جان انسان معاصر ایرانی رفت و یافت و به گنجینه تاریخ موسیقی سپرد. برخی

حراجی‌گردانان جان و جهان هنر ناب، در تالارهای آشوب و عربده، پیامی نگران در راه حال و آیندگان ما، در رفت و آمد است: گنجینه‌های نیمای موسیقی معاصر ایران را، نه به گنج‌گشایی، که به رنج‌شناسی دریابید! استاد ابوالحسن صبا نیمای موسیقی اصیل و مدرن ما است. هیچ ساز و نوایی را نمی‌توان با آرایش غلیظ و ذائقه نوکیسه‌گان و تراک‌فروشان بر پیش‌خوان انتخاب و قضاوت سپرد. در آستانهٔ ورود به قرنی دیگر، قضاوت اصالت و نوادری‌شی موسیقی اصیل ایران، باید که توفانی باشد و به اصل خود که هواست وفادار باشد؛ اگر چه در ظاهر بی‌رحم و ویران‌گر اما رو و سویش به بی‌ریشه‌های است. دیدن دگرآموز شنیدن دگرآموز! موسیقی کشفِ قدرتِ جادویی هواست و هوا، فرصت میان سکوت‌های است. برای من، که یک مخاطب موسیقی اصیل و شناسنامه دار هستم، به رسم دودمان و خاندانم که با کوچ زندگی کرده‌اند و تاریخ ساخته‌اند هوا منشأ زندگی، حرکت و زایش و احیاگری و جادوی رنگارنگ فصل‌های است. همان‌گونه که در القبای زندگی، آب مایه حیات است هوا، نیز آیه حیات است! هوا همه چیز است و به نوعی نیز، معیار زندگی است و درک و شناخت رزق روح در این زاویه آفریده می‌شود و اهالی موسیقی جانانه، از این منظر، اهل هوا بند اما هوازی نیستند! طبیعتِ ناب به تمامی در بندبند آن جریان دارد اما، فراز و فرودهایش، حساب‌شده و سنجیده است. این سنجه در صد سال گذشته آموزش موسیقی سنتی می‌تواند ریشهٔ معیار را نشان دهد. حال، بر تمامی معیارشناسان موسیقی مدرن ایران اصل است که با عبور از پشت‌های شلوغ و تالارهای

به یاد استاد ابوالحسن صبا، یگانه اختر پیشتاز آسمان هنر ایران

* محمدجواد صحافی

۱۳۳۶) تحصیلات مقدماتی صبا و آموختن زبان انگلیسی در مدرسه آمریکایی تهران انجام پذیرفت، او در مدرسه کمال‌الملک نقاشی آموخت و علاوه بر آن به منبت‌کاری، گل‌دوزی، نجاری ظریف، زرگری، حُسن خط به‌ویژه در شکسته و شعر و ادبیات فارسی وقوف داشت (سپتا: ۱۳۷۶).

استاد روح‌الله خالقی در یادداشتی که پس از درگذشت ابوالحسن صبا در دی ماه ۱۳۳۶ در مجله موسیقی منتشر نمود در وصف او این‌چنین نوشت: «...سبک صبا چنان همه را مجذوب کرد که تمام کسانی که امروز موسیقی ملی ما را با ویلن می‌نوازند تابع او هستند، یعنی مستقیم و غیرمستقیم شاگرد مکتب وی به شمار می‌روند. در حقیقت می‌توان گفت که صبا موجب رواج بازار ویلن در ایران شده است....» (همان، ۱۳) این مهم را نباید فراموش نمود که او جز ساز ویلون در سه تار و سنتور نیز از خبرگان بوده و صاحب مکتب است. اما مهمترین نقطه تفارق میان صبا و دیگر بزرگان موسیقی توجه ویژه او به موسیقی مناطق و اهتمامش برای نتن‌نویسی،

در تاریخ موسیقی ایران جاودانه شد. او از نوادگان فتحعلی‌خان صبا، ملک‌الشعرای دربار فتحعلی‌شاه بود، منصب ملک‌الشعرایی بعد از فوت فتحعلی‌خان به فرزندش محمدحسین‌خان ملقب به عتلیب رسید، پس از فوت او این لقب به محمود خان صبا پسر او، ملک‌الشعرای عهد ناصرالدین شاه واگذار گردید، پدر صبا مرحوم میرزا ابوالقاسم خان کمال‌السلطنه نام داشت که فرزند صدر الحکماء بود، سه نسل از این خاندان منصب ملک‌الشعرایی داشتند (دریاگشت، ۳۸۰: ۱۳۷۵) پدر ابوالحسن صبا مردمی ادیب و با ذوق بود، مصاحب هنرمندان را مغتمن می‌دانست و خود نیز سه‌تار مینواخت، علاقه او به موسیقی باعث شد تا فرزندش را شاگرد مکتب بزرگان هنر نماید، ابوالحسن که از کودکی با ساز آشنا شده و به نواختن آنها دلستگی یافته بود، سه تار را در محضر میرزا عبدالله، سنتور را نزد علی اکبر شاهی، ضرب را از حاجی خان، کمانچه را از حسین‌خان اسماعیل‌زاده و ویلون را از حسین‌خان هنگ‌آفرین فراگرفت و بعد از اینکه با این سازها آشنا شده باشد شاگرد درویش‌خان شد و در تکمیل سه تار همت گماشت. (خالقی، ۱۰:

در میان موسیقی‌دانان بزرگی که نامشان در تاریخ موسیقی ایران ماندگار شده، خدمات ارزشمند استاد ابوالحسن صبا را می‌توان متفاوت‌تر از سایر هنرمندان برشمرد، خدمات این هنرمند ارزشمند در موسیقی ایران تا اندازه‌ای است که علیرغم گذشت سال‌ها از فقدان زودهنگام این بزرگ‌مرد موسیقی، مکتب صبا به عنوان یکی از مکاتب جامع موسیقی ایرانی، مورد استفاده هنرمندان بوده و چراغ راه بسیاری از هنرجویان و نوازنده‌گان موسیقی شده است. بررسی کوشش‌های هنری این هنرمند عالی‌قدر در حوزه آموزش، آهنگ‌سازی، تألیف کتب موسیقی، ارائه اسلوب نوین در نوازنده‌گی و آموزش و همچنین مطالعه تفکراتش در رابطه با موسیقی ایرانی نشان می‌دهد، که ایشان به عنوان هنرمندی جامع‌الشروط و دغدغه‌مند در موسیقی فعالیت‌های ماندگاری را انجام داده‌اند.

استاد ابوالحسن صبا پرورش یافته خانواده اصیل، ادیب و هنرمندی بود که با عنایات پدر، هنر موسیقی را نزد بزرگان این حوزه آموخت و مدارج تعالی خود را تا جایی طی نمود که نامش

هنگام سفر به حلب و با اقتباس از حرکت شتر با زنگوله‌ها، خلق نمود (فخرالدینی، ۱۳۹۳). نقل است زمانی که استاد صبا در تهران حضور داشتند و مأموریت‌شان در گیلان پایان یافته بود، اکبرخان صادقی (تارچی) به بیماری سختی دچار شده و به حال احتضار می‌افتد. در خواست ملاقات با استاد صبا را می‌نماید، صبا بر بالینش حاضر می‌شود و اکبرخان تارچی، از او می‌خواهد تا آهنگ زنگ شتر را برای او بنوازد، پنجده‌های سحرانگیز صبا در کنار بستر او به حرکت در می‌آید و با نغمه جانسوز و گوش‌نواز ویولون استاد روح از بدن اکبر خان جدا شده و او را به دیار ابدیت رهسپار می‌سازد (دریاگشت، ۳۸۲: ۱۳۷۵) این استاد بزرگ همچنین درباره قطعه در قفس نیز چنین اظهار نظر کرده‌اند: «مجسم کنید یک قناری چگونه در قفس از این طرف به آن طرف پرواز می‌کند.» گروه عارف این قطعه را اواخر دهه پنجاه با تنظیم مشترک حسین علیزاده و پرویز مشکاتیان، در مجموعه آثار چاوش اجرا کردند. قطعه ماندگار و زیبای زرد ملیجeh نیز که در میان اهالی موسیقی بسیار محبوب است برگرفته از نام پرنده زرد رنگ کوچکی بهنام «ملیجک زرد» است که در «لونک» و «اسپیلی» از مناطق ییلاقی دیلمان یافت می‌شود، این پرنده زیبا در حین پرواز و بال زدن صدای ظریف و دلنویزی از بال‌هایش به گوش می‌رسد، که الهام بخش استاد صبا برای ساختن ترانه زرد ملیجeh (یا در گویش محلی زرد ملیجک) بود (دریاگشت، ۳۸۰: ۱۳۷۵) او همچنین در قطعه «کوهستانی»، چوپانی را وقت غروب در حال جمع‌آوری گوسفندان تجسم

(۱۳۳۶: ۱۳۳۶). حضور در این مناطق و بهره گیری از ملودی‌های محلی شمال کشور باعث خلق قطعات ماندگاری همچون کوهستانی، زرد ملیجeh، رقص چوبی قاسم آبادی، امیری مازندرانی و نواهای ارزشمند بسیاری شد، که هم‌اکنون نیز در موسیقی ایرانی مورد استفاده قرار می‌گیرند. او همچنین در کتاب ردیف خود، بخش‌هایی از ملودی مناطق شمال کشور را به گوشه دیلمان در موسیقی افزود. ذهن خلاق و پویای استاد صبا تنها به جمع‌آوری موسیقی مناطق شمال کشور محدود نشد و فعالیت‌های وی در موسیقی ایرانی منجر به خلق آثاری شد، که پس از سال‌ها هنوز از ماندگارترین نغمات موسیقی ایران محسوب می‌شود، در بین سال‌های ۱۳۰۶ تا ۱۳۱۸ صفحات گرامافون از ساز صبا در تهران و سوریه ضبط شد که از آن صفحات، قطعات ای وطن، ابوعطی و حجاز، بیات ترک، زنگ شتر و بیات اصفهان مشهورترند، در بین صفحات ضبط شده در سوریه صفحه‌ای را با ذکر «به یاد غزاله» اجرا کرده است که بنام یکی از دختران استاد صبا می‌باشد (سپنتا ۱۶۵: ۱۳۷۶).

داستان شنیدنی برخی از این آثار که برگرفته و متبوع از اتفاقات اطراف ایشان می‌باشد در کنار زیبایی خاص خود، بر این مهم صحه می‌گذارد که دقت و توجه ویژه به اصوات پیرامون هنرمند، می‌تواند آغازگر خلق اثری هنری و ماندگار باشد، نکته‌ای که ابوالحسن خان صبا با دقت تمام رصد کرده و با رنگ‌آمیزی آواهای پیرموناش، جانی نو به آنها در قالبی موسیقایی بخشید.

صبا قطعه‌ی «سامانی» را با وام گرفتن از صدای درب اتاق ساخت و «زنگ شتر» را در

ضبط و اجرای آنها در قالب موسیقی ایرانی و حفظ آن آثار برای آیندگان بود، چنان‌که گاه در این راه با طی مسافت‌های سخت و عبور از مناطق صعب‌العبور، سختی راه را بر جان خریده و برای نت‌نویسی آوا و یا نواهای محلی به روستاهای بسیاری (عمدتاً در شمال کشور) سفر می‌کرد. علاقه صبا به ثبت و جمع‌آوری موسیقی مناطق از زمانی شکل گرفت که از طرف کلبل علینقی وزیری در سال ۱۳۰۶ مأمور تأسیس مدرسه موسیقی در گیلان شد و در مدت سه سال اقامست در رشت در کنار تدریس موسیقی، با سفر به مناطق مختلف شمال کشور، از جمله اسپیلی (از توابع دیلمان) به گردآوری ملودی‌ها و نواهای مختلف محلی اهتمام ورزیده و با هنرمندان و نوازندگان آن مناطق از جمله مرحوم اکبر صادقی (اکبر تارچی) نوازنده تار و غلامعلی فلاحت‌کار نوازندگان آن مناطق از جمله سرنا و کمانچه و نی، مراجعت نمود. او هر زمان که نوازنده یا خواننده‌ای محلی را مشغول اجرا می‌دید و یا نعماتی که توسط روستائیان با ساز نی نواخته می‌شد را می‌شنید، به آنها با دقت تمام گوش فرا داده و با فلوت و ویولون می‌نواخت، تا جایی که علاقه‌اش به موسیقی محلی گیلان بسیار افزایش یافت، چنان‌که برای جمع‌آوری نغمات محلی، چندین مرتبه به مناطق دوردست گیلان سفر نمود، نقل است که با وجود مشکلات فراوان سفر در آن ایام، ایشان مسافت‌هایی با اسب و قاطر به کوهستان-های اطراف گیلان همچون عمارلو، دیلمان، اسپیلی و داماش داشته و از نقاط صعب‌العبور آن مناطق گذر کرده‌اند تا آهنگ‌های محلی و نواهای مناطق مربوطه را ثبت نمایند (مبشری، ۳۶ و ۳۵).

موسیقی را به بخش‌های مختلف موسیقی مجالس اساتید، موسیقی نظام، موسیقی عوام و تعزیه تقسیم‌بندی کرده و در مورد آنها چنین توضیح داده است: «...در مجالس خصوصی که درک موسیقی افراد زیاد بود از اساتید درجه یک که عده آنها در هر دوره‌ای بیش از سه نفر نبود، دعوت می‌کردند و چند نفر هم‌شرب، که ذوق‌شان درویش‌مآبانه بود، از محضر استاد، که گاهی هم یک خواننده درجه‌ی اول و یک ضرب‌گیر درجه اول در آن حضور می‌یافت استفاده می‌کردند[...] ولی مجالس عروسی و شادمانی، از عده‌ای بهنام مطروب تشکیل می‌شد که اطلاعات آنها در حدود تصانیف مربوط به خود آنها بود که تا حدی جلف و توأم با لودگی و مسخره‌گی بود، و رنگ‌هایی که می‌نواختند همراه با رقص‌هایی بود که غالباً (در آنها) زن‌ها شرکت می‌کردند[...] در تعزیه بهترین جوانان که صدای خوب داشتند از کوچکی نذر می‌کردند که در تعزیه شرکت کنند و در ماههای محرم و صفر همگی جمع شده و در تحت تعلیم معین که شخص وارد در عالم موسیقی بود تربیت می‌شدند، این بهترین موسیقی بود که قطعات و مقام‌ها منطبق با موضوع می‌شد و هر فردی مطالibus را با شعر و آهنگ رسا می‌خواند. تاکنون تعزیه بوده است که موسیقی را حفظ کرده، متأسفانه نمی‌دانم در آتیه چه چیزی ضامن حفظ موسیقی خواهد بود[...] چون موضوع نظام در ایران از دوره ناصرالدین شاه بعد رایج شد، دسته‌های موزیک هم توسط اروپائیان متداول گردیده از مارش‌ها، والس‌ها، و سرودهای اروپائی استفاده می‌شد، چنان‌چه هنوز هم

۱۳۱۲ از اجرای تکنوازی ویولون ایشان ضبط شده بود. پانزده سال پس از درگذشت ایشان با نگاهی به گذشته، بهنگام پژوهش در ویژگی‌های هنری ایشان، صدای صفحه مذکور را با رعایت همان سرعتی که مهندس کارخانه «کلمبیا» در سال ۱۹۳۳ میلادی ضبط کرده بود، در آزمایشگاه هر دستگاه Spectrograph منتقل کردم و پس از تهیه «طیف نگاشته» و تحلیل و تفسیر الگوهای نقش‌بسته بر آن، مختصاتی از آن اثر هنری استاد صبا استنباط کردم که در اجرای موسیقی ایرانی، با ویولون بی‌نظیر بوده است. کوک ویولون صبا در آن اثر، از نت معیار که در آن زمان ۴۳۹ هرتز بوده است تبعیت کرده و به آن مناسبت، تن درخشن ویولون در کل اثر عرصه تجلی یافته است. صبا درآمد ابوعطای را در اجرای «ویبراتور» سنگین و با تأثیر، از نت شاهد ابوعطای شروع کرده و پریودهای دیگری را نیز در درآمد ابوعطای در اکتاوهای دیگر اجرا کرده‌اند، بعد از آن «حجاز» را از نت شاهد آنکه در گام پنجم شور است با جمله‌های مختلف در سه اکتاو که از نت «سی» روی سیم دوم ویولون شروع می‌شود، آغاز کرده و اکتاو دوم را آن را روی سیم اول با نت^۵ B و اکتاو سوم آن را روی همان سیم با نت⁶ (فرکانس ۱۹۷۵ هرتز) در پوزیسیون نهم روی سیم «می» اجرا کرده است، در تمام این مراحل استاد آن چنان نت‌ها را درست و بدون افزایش یا کاهش اجرا کرده‌اند که دستگاه‌های دقیق آزمایشگاهی، هر نت را دقیقاً در محدوده فرکانس خود نمودار می‌سازد».

استاد ابوالحسن صبا در بخشی از نظراتش که در مجله صد در سال ۱۳۳۶ منتشر شد

می‌کند. در کنار موارد اشاره شده، استاد ابوالحسن صبا آثاری را نیز همراه با ذاتقه عموم مردم آن زمان تولید کرده‌اند که می‌توان آنها را از نخستین نمونه‌های موسیقی مردم‌پسند رایج در ایران (پاپ) دانست، معدد ترانه‌های برجای مانده از این سبک موسیقی نشان‌دهنده آن است که اشعار این مlodی‌ها عمدتاً از بن‌مايه طنز برخوردار بوده‌اند، که از مجموع ۴۰۰ روی صفحه گرامافون، دو روی آن اختصاص به صفحات این- چنینی دارد که شعر، مlodی و آواز آنها توسط استاد صبا ساخته و اجرا شده‌اند، «فاکستروت آش رشته» و «گلبندک» از موارد قابل اشاره و موجود کنونی می‌باشد، صدای ساز صبا بر روی چند مlodی کم‌دی نیز شنیده می‌شود که اجرای آواز آنها توسط هنرمندانی چون بدیع زاده و ملکه برومند صورت گرفته است.

صبا را می‌توان جزو نخستین گروه از هنرمندانی دانست که هنر خویش را منحصر به نوازنده‌گی نکرده و با تألیف کتب و چاپ مقالات موسیقی از پیشگامان موسیقی آکادمیک در ایران محسوب می‌شود، مطالعه نظریات علمی او جدای از تألیفات ارزشمندش که شامل سه دوره آموزش ویولن، چهار دوره تعلیم سنتور، یک دوره تعلیم تار و سه‌تار می‌باشد، می‌تواند درک و دریافت صحیحی از موسیقی آن دوران برای مخاطب به ارمنگ آورد. روان‌شاد ساسان سپنتا، پژوهشگر و از شاگردان استاد صبا در وصف شیوه نوازنده‌گی استاد خویش این چنین می‌گوید: «به هنگام فرآگیری ویولون نزد ایشان، در پرسشی که برای معرفی یکی از آثار ضبط شده ممتازشان از استاد کردم، ایشان صفحه‌ای را ذکر کردند که در سال

چه شرابی به تو دادند که مدهوش شدی
تو که آتشکده عشق و محبت بودی
چه بلارفت که خاکستر خاموش شدی
به چه دستی زدی آن ساز شبانگاهی را
که خود از رقت آن بیخود و بی هوش شدی
تو به صد نغمه زبان بودی و دلها همه گوش
چه شنفتی که زبان بستی و خود گوش
شدنی
خلق را گر چه وفا نیست و لیکن گل من
نه گمان دار که رفتی و فراموش شدی
تا ابد خاطر ما خونی و رنگین از تست
تو هم آمیخته با خون سیاوش شدی
روانش شاد...

منابع:

- حالی، روح الله، ۱۳۳۶، ابوالحسن صبا، ماهنامه موسیقی، دی، شماره ۱۷، ص ۹ تا ۱۷ دریاگشت، محمدرسول، ۱۳۷۵، زردہ ملیجک و ابوالحسن صبا، نشریه کلک، بهمن، شماره ۸۰-۸۳، ص ۳۸۰ تا ۳۸۵ سپنتا، ساسان، ۱۳۷۶، استاد ابوالحسن صبا، نشریه هنر، شماره ۳۴، ص ۱۶۳ تا ۱۶۸ ص ۳۳۱ تا ۳۳۸ بهمن، شماره ۵، نشریه هنر، شماره ۱۳۳۶، ص ۱۸، مبشری، لطف الله، ۱۳۳۶، صبا و آهنگهای محلی، ماهنامه موسیقی، بهمن، شماره ۱۸، ص ۳۵

تا ۳۸

موسیقی کشور ما روزبه روز به زوال می‌رود، سازهای مضرابی، از قبیل تار و سه تار و سنتور، رفته رفته منسخ می‌شود، هنرآموzan جوان ما بیشتر به تقليید از اروپائی‌ها، به فراگرفتن ویولون و پیانو و جاز و قره‌نی پراخته‌اند.» (همان، ۳۳۸)

این استاد ارجمند، در شامگاه ۲۹ آذر ۱۳۳۶

زمانی که تنها ۵۵ سال داشت بر اثر پاره‌گی یکی از شریان‌های اصلی قلب، دار فانی را وداع گفت، حضور نسبیاً کوتاه اما پربار این استاد مسلم موسیقی تأثیر بسزایی در سامان‌بخشی به هنری داشت که سال‌ها بدون کمترین نظام و ترتیبی، و تنها از روی تجربه و آموخته‌های شخصی با مسلک سینه به سینه، به تربیت هنرجویان همت می‌گماردند. تأثیرات نبوغ این استاد شریف، نه تنها در سازهای تخصصی خود، بلکه در انواع سازهای مضرابی، کوبه‌ای، و بادی ایرانی، حتی هنر سازگری مشهود بود. تربیت شاگردانی فراوان همچون علی تجویدی، داریوش صفوت، فرامرز پایور، حسن کسانی، فرهاد فخرالدینی، غلامحسین بنان و بسیاری دیگر که

هر کدامین‌شان، همچون خود ایشان در رشته هنری خویش محتشم، محترم و عزیز گشته‌اند، مؤید این مهم است. بسیاری از اهالی ادب و هنر که از فوت استاد ابوالحسن صبا منقلب بودند. هر یک به زبان خویشتن، سوگوار استاد صبا شدند، استاد سید محمدحسین بهجت تبریزی ملقب به شهریار شاعر شهیر ایرانی (۱۲۸۵-۱۳۶۷) و از معاشران شفیق و خالص استاد صبا در سوگ ایشان چنین سرود:

ای صبا با توجه گفتند که خاموش شدی

متداول است، بعداً هم ایرانی‌ها به تقليید از آنها الهام گرفتند و مارش‌ها و سرودهای ساختند که اقتباس از روش اروپایی بود، و بهصرف اينکه شعر فارسي دارند نمي‌توان آنها را موسيقى ايراني پنداشت...» (صبا، ۳۳۶: ۳۳۵ و ۳۳۶)

دغدغه‌های ابوالحسن صبا، در حفظ موسيقى ايراني از يادداشت‌های او مشهود بود، شريط نه چندان مطلوب هنر در آن زمانه از نگاه اين استاد بزرگوار باعث شده بود تا نگرانی‌هايشان در رابطه با حفظ موسيقى را در يادداشت‌های خود بيان کنند، ابوالحسن خان صبا اما نمي‌دانست که سال‌ها پس از درگذشت‌اش، چه آفقي گرييان موسيقى را خواهد گرفت و اين هنر را به چه سمت و سويي سوق خواهد داد، پيش‌بياني صحيح ايشان البته در مورد آينده موسيقى ايران به راستي در يادداشت‌هايشان ملموس است: [...] در گذشته، هر کس که شور و ذوق هنر را در خود می‌يافت، لااقل ده پانزده سال از عمر خود را صرف فراگرفتن آن می‌کرد، ولی امروز آنهايي که به هنر موسيقى علاقه نشان مي‌دهند، مي‌خواهند آن را طي چند ماه ياد بگيرند، و هنوز به مرحله صلاحيت و استادی نرسيده کلاس آموزش باز می‌کنند...» (همان، ۳۳۷) او در بخش دیگري از دغدغه‌هايش در مورد موسيقى چنین توضيح مي‌دهد: «اگر در ممالک ديگر هنرمند زاده‌اند، و خواست مردم است و هنر خود را به مردم ارائه مي‌دهد، مردم نيز قدرت فهم و ادراك مراحل هنري را دارند و برای درياfتن هنر تربیت شده‌اند، ولی در ايران مردم ما برای فهم و درياfت هنر تربیت نشده‌اند، و هنرمند است که باید راهنمای مردم باشد و آنها را متوجه هنر کند.

اثرشناسی سه‌تار صبا

* امیرعلی اردکانیان

روح‌انگیز که در سال ۱۳۰۸ ضبط شده است. متأسفانه به علت مسائل تکنیکی که ضبط صدای سه‌تار را تا حدی در مقایسه با سایر سازها دشوار می‌ساخته، تمامی آثاری که از نوازندگی صبا بر روی صفحات سنگی (۷۸ دور) ضبط شده‌اند، محدود به ساز ویولن می‌باشد. از آنجایی که فهرست نسبتاً کاملی از آثار به‌جامانده از ویولن صبا بر روی صفحات سنگی شرکتی توسط محمدرضا شرایلی منتشر شده، نگارنده ترجیح داده است که به بخش ناپرداخته‌ای از آثار صبا پردازد. نگارنده در این مقاله فهرستی نسبتاً کامل از آثار به‌جامانده از سه‌تار صبا که تا به امروز یافت و شنیده شده‌اند ارائه خواهد داد. اولین هدف این مقاله، ایجاد فهرست راهنمایی خواهد بود که مخاطبان و پژوهشگران بتوانند بر اساس آن آثار سه‌تارنوایی صبا را جست‌وجو کنند. دومین هدف رسم تصویری کلی از میزان آثار پیدا شده از سه‌تار صبا و همچنین چگونگی و میزان همکاری صبا با دیگر هنرمندان می‌باشد. نگارنده در جایی دیگر به آثار به‌جای مانده از ویولن صبا

علی‌اکبرخان شاهی، حسین‌خان اسماعیل‌زاده، حاجی‌خان ضرب‌گیر، و کلنل علی‌نقی‌خان وزیری به صورت مستقیم و غیرمستقیم بهره‌مند بوده و با دیگر اساتید معاشرت دائم داشته، و همچنین کسی که پیوسته ذوق و سلیقه شخصی خود را در موسیقی به کار گرفته و پیوندی دوباره میان موسیقی محلی و موسیقی دستگاهی ایران برقرار کرده، دارای اهمیت فراوانی هستند. آثار قاجار هستند، نمونه‌هایی از نحوه اعمال سلیقه و ذوق شخصی در موسیقی (چه از منظر آموزش و چه از منظر خلاقیت موسیقایی) به شکل اصولی می‌باشند.

اولین آثار به‌جای مانده از نوازندگی ابوالحسن صبا به صورت تکنوایی به ضبط‌های وی همراه با ارکستر مدرسه عالی موسیقی به رهبری کلنل وزیری می‌باشد و صبا ارکستر را با ویولن خود همراهی کرده است، و بعضی اوقات در میانه صفحه به تکنوایی پرداخته (اجرای قطعه زرد-ملیجه در صفحه‌ی تصنیف ای وطن با صدای بانو میرزا عبدالله فراهانی، آقامیرزا حسینقلی، درویش خان، حسین خان هنگ‌آفرین،

آثار نواخته شده توسط ابوالحسن خان صبا با ساز سه‌تار از اهمیت تاریخی و موسیقایی فراوانی برخوردار هستند. اهمیت تاریخی سه‌تار وی در آن است که وی از جمله نوازندگان سه‌تار چهار دهه ابتدایی قرن حاضر است که اثری از سه‌تار باقی گذاشته است، و نواخته‌های او با سه‌تار (در کنار آثار به‌جا مانده از احمد عبادی در دهه ۱۳۳۰) حجم عظیمی از نواخته‌های سه‌تار در دهه‌های ابتدایی قرن را شامل می‌شوند. به طور خلاصه، آثار به‌جا مانده از سه‌تار وی (صرف‌نظر از نواخته‌های موچول‌خانم پروانه و تک‌صفحه‌ی احمد عبادی با رضاقلی‌میرزا ظلی) از قدیمی‌ترین اصوات و آثار به‌جا مانده از سه‌تار هستند. اهمیت موسیقایی سه‌تار وی نیز در آن است که وی یکی از حافظان و آموزگاران اصلی ردیف موسیقی دستگاهی و سه‌تار در نیمه اول قرن ۱۴ می‌باشد و به‌نوعی زنجیره و پلی کلیدی میان سه‌تارنوایی در عصر قاجار و عصر حاضر است. آثار وی به عنوان کسی که از دانش بزرگانی چون میرزا عبدالله فراهانی، آقامیرزا حسینقلی، درویش خان، حسین خان هنگ‌آفرین،

آنرا تنها در خلوت و یا در جمع نزدیکترین دوستان خود می‌نواخته است. کلیه آثار باقی مانده از سه‌تار وی، چه آنهایی که یافت شده و چه آنهایی که یافت خواهند شد، همگی به شکل خصوصی و خانگی ضبط شده‌اند.

فهرست آثار به شرح زیر می‌باشد:

شده‌اند. این احتمال وجود دارد که در آینده آثار

دیگری از سه‌تار صبا بر روی نوارهای ریل،

صفحات سنگی خانگی، و یا نوارهای ضبط سیمی

یافت شوند. این نکته را نیز باید در نظر داشت که

صبا هیچ‌گاه در رادیو سه‌تار نواخته است، زیرا

برخلاف ویولن که آن را بیشتر ساز معیشت و کار

خود می‌دانسته، به سه‌تار نگاهی عرفانی داشته و

که به صورت خصوصی ضبط شده‌اند خواهد پرداخت.

لازم به ذکر است که کلیه آثار سه‌تارنوایی

صبا که تا به امروز یافت شده‌اند و نگارنده آنها را

شنیده و به آنها دسترسی داشته است، محدود به

ضبطهای محفلي یا خصوصي بوده و بر روی

نوارهای مغناطيسی موسوم به نوار ریل ضبط

شماره	مايه	همراهان	مطلع	زمان
۱	سه‌گاه	ندارد	ندارد	۱۷:۰۰
۲	چهارگاه	ندارد	ندارد	۱۳:۵۰
۳	افشارى	ندارد	ندارد	۰۶:۰۰
۴	بیات اصفهان	ندارد	ندارد	۰۶:۱۰
۵	بیات اصفهان	ندارد	ندارد	۱۲:۱۰
۶	بیات اصفهان	ندارد	ندارد	۰۱:۱۵
۷	نوا	ندارد	ندارد	۱۵:۲۰
۸	چهارگاه	ندارد	پیش صاحب‌نظران ملک سلیمان باد است	۱۳:۴۰
۹	ابوعطا	ندارد	سحرم دولت بیدار به بالین آمد	۰۹:۱۰
۱۰	ماهور	ندارد	ای تیر غمت را دل عشاق نشانه	۲۱:۰۰
۱۱	شور	ندارد	تا به تو افتدم نظر، چهره به چهره، رو به رو	۰۳:۲۷
۱۲	شور	ندارد	خرمن صبر من سوخته‌دل داد به باد	۱۲:۰۰
۱۳	افشارى	اسماعيل اديب خوانساری - حسن کسايی - حسين تهراني	هر که عشق اندر او کمند انداخت	۲۰:۳۰
۱۳ ب	افشارى	متوجه همایونپور - حسن کسايی - حسين تهراني	مه من سر برآز از برج محمل	۱۰:۲۰
۱۴	ابوعطا	منوجه همایونپور - حسن کسايی - حسين تهراني	در کنج دلم عشق کسی خانه ندارد	۲۴:۳۷
۱۵	افشارى	حسين تهراني	تن درستان را نباشد درد ریش	۲۰:۳۳
۱۶	شور	حسين تهراني	بود آیا که در میکده‌ها بگشایند	۱۶:۵۵
۱۷	شور	حسين تهراني	مصلحت نیست که از پرده برون افتند راز	۲۰:۰۵
۱۸	سه‌گاه	حسين قوامي	اجrai فکاهی (شعر نامفهوم)	۰۴:۱۰

۵. بیات اصفهان ۲:

(تقدیم به نایب-منزل دکتر پزشکان)

۰۰:۰۰-۰۴:۲۴ جملات آوازی

(قطعه ضربی (چهارمضراب))

۰۲:۲۶-۰۱:۲۶ ادامه جملات آوازی

۰۴:۳۸-۰۲:۲۶ جملات ضربی

۰۵:۱۲-۰۴:۳۸ ادامه جملات آوازی

۰۸:۵۵-۰۸:۱۲ جملات ضربی

۰۱:۰۵-۰۱:۲۹ ادامه جملات آوازی

۱۰:۲۹-۰۸:۵۵ قطعه ضربی (ملودی تصنیف بت چین)

۶. بیات اصفهان ۳: (۲۴ اسفند (احتمالاً) ۱۳۳۴)

خانه آقای سلیمی(?) به اتفاق دکتر پزشکان و همسرانشان

۰۰:۰۰-۰۵:۰۰ جملات آوازی

۰۰:۵۰-۰۰:۱۵ توضیح در مورد شب ضبط قطعه

۷. نوا:

۰۰:۰۰-۰۳:۳۲ جملات آوازی (درآمد)

۰۳:۳۲-۰۰:۱۵ قطعه ضربی (چهارمضراب)

۰۰:۱۵-۰۰:۲۱ ادامه جملات آوازی

۰۷:۱۵-۰۷:۵۸ قطعه ضربی (چهارمضراب)

۰۸:۴۵-۰۷:۵۸ ادامه جملات آوازی

۱۲:۵۸-۰۸:۴۵ قطعه ضربی (چهارمضراب)

۱۲:۵۸-۱۵:۲۰ قطعه ضربی (ملودی تصنیف رفتم در میخانه)

۸. چهارگاه: سه تار و آواز خود صبا

۰۰:۰۰-۰۱:۵۸ قطعه ضربی (چهارمضراب) (یک نفر وی را با زدن بر

روی میزی همراهی میکند).

۰۱:۵۸-۰۱:۰۰ ساز و آواز (شعر از خواجهی کرمانی)

پیش صاحب نظران ملک سلیمان باد است

بلکه آن است سلیمان که ز ملک آزاد است

در ادامه، نگارنده شرحی توصیفی و زمانی از آثار فهرست بالا تهیه کرده

است. لازم به ذکر است که مقصود از شرح توصیفی و زمانی این آثار، تفسیر و

تحلیل موسیقایی آثار بهجا مانده از سه تار صبا نمی‌باشد، بلکه صرفاً کاربردی

توصیفی دارد و برای تشخیص آثار از یکدیگر و همچنین مقایسه میزان تک-

نوازی، جواب‌آواز، و گرومنوازی در آثار سه تار نوازی صبا می‌باشد. نگارنده

همچنین تمامی اشعار به کار رفته در آثار فوق را استخراج کرده است، که عمل

تشخیص آثار از یکدیگر و یا حتی بازنوازی و بازخوانی آثار توسط هنرمندان را

راحت‌تر کرده باشد.

۱. سه گاه:

۰۰:۳۸-۰۰:۰۰ جملات آوازی (درآمد)

۰۳:۳۸-۰۰:۱۱ قطعه ضربی (چهارمضراب)

۱۱:۰۰-۰۲:۱۷ ادامه جملات آوازی

۲. چهارگاه:

۰۰:۳۲-۰۰:۳۲ جملات آوازی (درآمد)

۰۳:۳۲-۰۰:۱۵ قطعه ضربی (چهارمضراب)

۱۵:۰۰-۱۲:۳۰ ادامه جملات آوازی

۱۲:۳۰-۱۳:۵۰ جملات ضربی

۳. افشاری:

(۲۰ اردیبهشت ۱۳۳۵ - منزل دکتر پزشکان)

۰۰:۰۰-۰۶:۰۰ جملات آوازی

۴. بیات اصفهان ۱:

۰۰:۰۰-۰۲:۱۵ قطعه ضربی (چهارمضراب)

۰۲:۱۵-۰۴:۰۰ جملات آوازی

۰۴:۰۰-۰۴:۴۰ جملات ضربی

۰۴:۴۰-۰۴:۰۰ جملات آوازی

که می لعل دوای دل غمگین آمد

اینکه گویند که در(بر) آب نهادست جهان

۰۹:۰۵-۰۶:۴۴ قطعه ضربی و تصنیف

مشنو ای خواجه، که چون درنگری بر باد است

(شعر از خود صبا)

خیمه انس مزن بر در این کنه رباط

می خوام برم بال پشت بوم و بال پشت بوم و بال پشت بوم (مقصود

که اساسش همه بی موقع و بی بنیاد است

همان بالا پشت بام است.)

دل در این پیرزن عشه‌گر دهر مبند

می ترسم از راه پلکون و راه پلکون و راه پلکون

کاو عروسیست که در عقد بسی داماد است

چه خبره ای آقایون و ای آقایون و ای آقایون

حک ببغداد به خون خلفا می گردید

بالا پشت بوم میگن از اون و میگن از اون و میگن از اون

ورته این شط روان چیست که در بغداد است

(شباهت تلفظ "از اون" و "اذون(اذان)" عمدی بوده است.)

۱۰:۴۰-۰۷:۱۰ جملات آوازی

۱۲:۲۵-۱۰:۴۰ تصنیف صورتگر نقاش چین (اشعار از سعدی و

۱۰. ماهور: سه تار و آواز خود صبا

امیر خسرو دهلوی)

۰۰:۰۰-۰۴:۲۰ قطعه ضربی (چهارم ضرب)

صورتگر نقاش چین، رو صورت یارم ببین

۰۴:۴۳-۰۰:۳۰ جملات آوازی (درآمد)

یا صورتی برکش چنین، یا ترک کن صورتگری

۱۷:۳۰-۱۹:۲۵ تصنیف اول (شعر از شیخ بهایی)

آفاق را گردیده ام، مهر بتان سنجیده ام

ای تیر غمت را دل عشاق نشانه

بسیار خوبان دیده ام، اما تو چیز دیگری (۲)

جمعی به تو مشغول و تو غایب ز میانه

۱۲:۴۰-۱۳:۴۰ رنگ ناز (اثر کلنل علی نقی خان وزیری)

حاجی به روی کعبه و ما طالب دیدار

۹. ابو عطا: سه تار و آواز خود صبا

او خانه همی جوید و ما صاحب خانه

۰۰:۰۰-۰۵:۱۰ جملات آوازی (درآمد)

هر در که زنم صاحب آن خانه توئی تو

۰۰:۱۲-۰۳:۱۲ ساز و آواز (شعر از حافظ)

مقصود من از کعبه و بتخانه توئی تو (۲)

سحرم دولت بیدار به بالین آمد

مقصود تویی، کعبه و بتخانه بهانه

گفت برخیز که آن خسرو شیرین آمد

۱۹:۲۵-۲۰:۲۰ تصنیف دوم (شعر از حافظ)

قدحی درکش و سرخوش به تماشا بخرا

عشق تو آتش جانا، زد بر دل من

تا ببینی که نگارت به چه آیین آمد

بر باد غم داد عشقت آب و گل من

۰۳:۰۳-۰۵:۳۰ جملات آوازی

وصل تو مشکل مشکل، کش نیست و آسان

۰۳:۰۵-۰۶:۴۴ ساز و آواز (حجاز)

یارب کن آسان آسان این مشکل من (۳)

گریه آبی به رخ سوختگان بازآورد

۲۰:۲۰-۲۱:۰۰ قطعه ضربی

ناله فریدرس عاشق مسکین آمد

۱۱. سور: ساز و آواز خود صبا

مرغ دل باز هواخواه کمان ابرویی است

۰۰:۰۰-۰۳:۰۰ تصنیف چهره به چهره

که کمین صیدگاهش جان و دل و دین آمد

(شعر از طاهره قره‌العین)

شادی یار پری چهره بدہ باده ناب

۱:۵۵-۰۰:۰۰ • قطعه ضربی (سنه‌نوازی با حسن کسائی و حسین)

(تهرانی)

تا به تو افتدم نظر (۲)

چهره به چهره، رو به رو (۲)

۱:۵۵ ۰:۲۵-۰:۲۰ • جملات آوازی-درآمد (تکنوازی صبا)

شرح دهم غم تو را (۲)

۰:۲۵-۰:۲۰ ۰:۴-۰:۲۰ • جملات آوازی (دونوازی صبا و حسن کسائی)

نکته به نکته، مو به مو (۲)

۰:۴-۰:۲۵ ۰:۵-۰:۲۵ • جملات آوازی (تکنوازی صبا)

می‌رود از فراق تو (۲)

۰:۹-۰:۵ ۰:۵-۰:۲۵ • جملات ضربی

خون دل از دو دیده‌ام

(سنه‌نوازی صبا و حسین تهرانی و حسن کسائی)

دجله به دجله، یم به یم (۲)

۱:۰-۰:۳۳ ۱:۰-۰:۳۳ • جملات آوازی

چشم به چشم، جو به جو (۲)

(دونوازی صبا و حسن کسائی)

مهر تو را دل حزین

۱:۰-۰:۳۳ ۲:۰-۰:۳۰ ساز و آواز اسماعیل ادیب‌خوانساری و صبا و کسائی

بافته بر قماش جان

(شعر از سعدی)

رشته به رشته، نخ به نخ

هر که عشق اندر او کمند انداخت (۲)

تار به تار، پو به پو

به مراد وی اش باید ساخت

۰:۳-۰:۳ ۰:۳-۰:۲۷ • جملات آوازی

هیچ مصلح به کوی عشق نرفت

که نه دنیا و آخرت در باخت

۱۲. شور: ساز و آواز خود صبا

هر که عاشق نگشت مرد نشد

۰:۰-۰:۵ ۰:۰-۰:۵۷ • جملات ضربی

نقرهٔ فایق نگشت تا نگداخت

۰:۰-۰:۱ ۰:۰-۰:۳۸ • جملات آوازی

آفرین بر زبان (کلام) شیرینت (۲)

۰:۱-۰:۶ ۰:۱-۰:۱۲ ساز و آواز (شعر از حافظ)

کاین همه شور در جهان انداخت

خرمن صبر من سوخته‌دل داد به باد (۲)

ب) افشاری: به همراهی آواز منوچهر همایون پور، تنبل حسین

چشم مست تو که بگشاد کمین از پس و پیش

تهرانی، و نی حسن کسائی (منزل خود صبا ۱۳۳۴)

گر چلپای سر زلف ز هم بگشایی (۲)

۰:۰-۰:۲۲ ۰:۰-۰:۹ ضربی خوانی منوچهر همایون پور (به همراهی ساز صبا،

بس مسلمان که شود فتنه تو کافر کیش

تهرانی، و کسائی)

اگر غم لشگر انگیزد، که خون عاشقان ریزد

(شعر اول از غبار همدانی)

من و ساقی به هم تازیم (و بنیادش براندازیم) (۲)

مه من سر برآر از برج محمل

پس زانو منشین، غم بیهوده مخور

که شب تار است و گم شد راه منزل

که ز غم خوردن تو، رزق نگردد کم و بیش

مران ای ساریان اشتر که اینجا

۱۲:۰۰-۰:۱۲ قطعه ضربی (گریلی)

خر و بار من افتادست در گل

آ.) افشاری: به همراهی آواز اسماعیل ادیب‌خوانساری، تنبل

شب تاریک که مهتابم نیومد

حسین تهرانی، و نی حسن کسائی (منزل خود صبا ۱۳۳۴)

نشستم تا سحر خوابم نیومد

۱۳ ام آبان ماه (احتمالاً ۱۳۲۴) در منزل خود صبا ضبط شده است. دکتر

نشینم تا سر صبح قیامت

پزشکان و همسرشان، حسین قوامی، و منتخب اسفندیاری(همسر

قیامت او مد و یارم نیومد

استاد صبا) نیز در محفل حضور دارند).

مست و خرابم کن

۰۰:۰۰-۲۸:۰۱ قطعه ضربی (سه‌نوازی با حسن کسائی و حسین

(تهرانی)

مست شرابم کن

۰۱:۲۸-۰۸:۴۵ تصنیف "در کنج دلم" با آواز منوچهر همایون‌پور و

چون طرهات ای مو

نوازندگی صبا، تهرانی، و کسائی (شعر از پژمان بختیاری)

شادم که عمرم به راهش ... می‌کنم

در کنج دلم عشق کسی خانه ندارد

شادم که می‌کنم

کس جای در این کلبه‌ی ویرانه ندارد

با عشق او روز و شب با غمی سرخوشم

دل را به کف هر که نهم باز پس آرد

... من این خاک سر می‌کنم

کس تاب نگهداری دیوانه ندارد

در بزم جهان جز دل حسرت‌کش ما نیست

آن شمع که می‌سوزد و پروانه ندارد (۲) (همراهی همگان در خواندن

دوباره این مرصع)

نرگس فتان او که می‌کند گفت و گو

با دل زار من، دو چشمان خون‌بار من

تا چند کنی قصه‌ی اسکندر و دارا

بهار دل گشته خزان

ده روزه‌ی عمر این همه افسانه ندارد (همراهی همگان در خواندن این

صبا به گوشش برسان

(مرصع)

اینچنین ها مکن

در انجمان عقل‌فروشان ننهم پای

ناز بی‌جا مکن

دیوانه سر صحبت فرزانه ندارد

۰۰:۰۰-۰۸:۴۵ ضربی‌خوانی حسین تهرانی به همراهی ساز صبا و

(تصنیف کردی بیستون "آی برار چم هاتی". قسمت کردی شعر

کسائی (اشعار از حافظ، عارف قزوینی، و سعدی)

نامفهوم. شعر از جوانشیر)

ای پادشه خوبان، داد از غم تنها ی

ای ساقی هستی، ما را بس این مستی

جان بی تو به لب آمد، وقت است که تو باز آیی) (۳)

پیمان نپایی تو، پیمانه بشکستی

مشتاقی و مهجوری، دور از تو چنانم کرد

کی تو آشنا گردی، گرد وفا گردی (۲)

کز دست بخواهد شد، (پایاب شکبیایی) (۳)

در دام آن صیاد، من رفته‌ام از یاد (۲)

دایم گل این بستان، شاداب نمی‌ماند

او رفته چون شیرین، من مانده چون فرهاد

دریاب ضعیفان را، در وقت توانایی (۲)

آه دل پناه من، بیستون گواه من (۲)

دیشب گله‌ی زلفش، با باد صبا گفتم

۱۰:۹:۲۲ جملات ضربی (سه‌نوازی صبا و حسین تهرانی و حسن

گفتا غلطی، بگذر زین فکرت سودایی

کسائی)

۱۴. ابوعطای: به همراهی تنبک و آواز حسین تهرانی، آواز منوچهر

همایون‌پور، آواز و نی حسن کسائی. (ساعت ۲ پس از نیمه شب جمعه

تا به کی در غمت گدازم

نمی‌دانم چه در پیمانه کردی

سوژم و سازم و بسازم

تو لیلی‌وش مرا دیوانه کردی

آواز حسن کسائی با سه‌تار صبا (شعر از سعدی) ۲۱:۴۹-۲۲:۴۵

چه شد اندر دل من جا گرفتی

مجلس تمام گشت و به آخر رسید عمر

مکان اندر در دل ویرانه کردی

ما همچنان در اول وصف تو مانده‌ایم (۲)

ضربی خوانی حسین تهرانی به همراهی ساز صبا و ۲۲:۴۵-۲۳:۲۲

من ندانستم از اول که تو بی‌مهر و وفایی

کسائی

عهد نابستن از آن به که بیندی و نپایی

خدا گر ز حکمت بیندد دری

دوستان عیب کنندم که چرا دل به دادم

ز رحمت زند قفل محکم‌تری

باید اول به تو گفتن که چنین خوب چرایی

تکنووازی صبا بر اساس ملودی قسمت آخر ضربی خوانی ۲۳:۲۲-۲۳:۵۰

توضیحی مختصر از زبان خود صبا در رابطه با این نوار ۲۳:۵۰-۲۴:۳۷

مصلحت نیست که از پرده برون افتاد راز

ورنه در مجلس رندان خبری نیست که نیست (۲)

۱۵. افشاری: به همراهی تنبک و آواز حسین تهرانی

۰۰:۳۰-۰۰:۰۰ قطعه ضربی

گفتم غم تو دارم، گفتا غمت سرآید

۰۰:۰۸-۰۰:۱۸ جملات آوازی

گفتم که ماه من شو، (گفتا اگر برآید) (۲)

۰۰:۱۸-۰۰:۱۲ ساز و آواز (شعر از سعدی)

گفتم دل رحیمات کی عزم صلح دارد

تندرستان را نباشد درد ریش (۲)

گفتا مگوی با کس، (تا وقت آن درآید) (۲)

جز به همدردی نگویم درد خویش

هر کسی را هوسی در سر و کاری در پیش

گفتن از زنبور بی حاصل بود (۲)

من بیچاره گرفتار هوای دل خوبیش

با یکی در عمر خود ناخورده نیش (۲)

هرگز اندیشه نکردم که تو با من باشی (۲)

سوز من با دیگری نسبت مکن (۲)

چون به دست آمدی ای لقمه از حوصله بیش (۲)

من (او) نمک بر دست و من بر عضو ریش (۲)

آواز حسن کسائی با سه‌تار صبا (شعر از فهمی)

۱۲:۲۵-۱۳:۵۵ ضربی خوانی (شعر از نظامی گنجوی)

استرآبادی یا قصاب کاشانی)

مائیم کجا، تو کجائیم (شعر اصلی "آیا تو کجا و ما کجایم" میباشد که

اینجا غلط خوانده می‌شود)

شمی به محنت و روزم به انتظار گذشت

تو زان که و ما تواریم

تمام مدت عمرم به انتظار گذشت

مائیم و نوای بی نوایی

۲۰:۴۰-۲۰:۴۹ ضربی خوانی حسین تهرانی به همراهی ساز صبا و

بسیم لله اگر حریف مائی (۲)

کسائی

۱۳:۵۵-۱۴:۵۳ ادامه جملات آوازی

ای که به پیش روی تو، سرو چمن خجل شده

۱۴:۵۳-۱۸:۳۹ ضربی خوانی (شعر از ترتیب از ابوالقاسم عارف قزوینی

سوسن و گل به پیش تو، بندی منفعل شده

و حافظ)

تا به کی در غمت بسوزم

مردم، آزار مکش از پس آزدمن من (۲)

نمی‌دانم چه در پیمانه کردی

۱۱:۳۳-۱۶:۵۵ جملات آوازی

تو لیلی و ش مرادیوانه کردی

۱۷.شور: به همراهی تنبک و آواز حسین تهرانی

چه شد اندر دل من جا گرفتی

۰۰:۰۰-۰۳:۵۸ قطعه ضربی (گریلی هشتادی)

مکان اندر دل ویرانه کردی

۰۳:۵۸-۰۶:۰۷ جملات آوازی

جانم ویرانه کردی

۰۶:۰۷-۰۷:۵۸ ساز و آواز (شعر از حافظ)

حبيب ویرانه کردی

۰۷:۵۸-۰۶:۰۷ مصلحت نیست که از پرده برون افتاد راز (۲)

عزیز ویرانه کردی

ور نه در مجلس رندان خبری نیست که نیست

چه شد اندر دل اندر دل من جا گرفتی

۰۷:۵۸-۰۹:۴۵ جملات آوازی

مکان اندر دل اندر دل ویرانه کردی

۰۹:۴۵-۱۶:۳۲ ضربی خوانی (اشعار به ترتیب از مهدی اخوان ثالث، ؟، ؟، ؟)

خواهم شدن به بستان، چون غنچه با دل تنگ

(و سعدی)

وان جا به نیکنامی پیراهنی دریدن (۲)

من با تو نگویم که تو پروانه‌ی من باش

فرصت شمار صحبت کز این دوراه منزل (۲)

چون شمع بیا روشنی خانه‌ی من باش

چون بگذریم، دیگر نتوان به هم رسیدن

در خانه من رونق اگر نیست، صفا هست

۲۰:۳۳-۱۸:۳۹ قطعه ضربی

یک چند بیا رونق کاشانه من باش (۲)

۱۶.شور: به همراهی تنبک و آواز حسین تهرانی

من یاد تو را سجده برم ای صنم اکنون (۲)

۰۰:۴۵-۰۰:۰۰ جملات آوازی (درآمد)

یک چند بیا خود بت بتخانه من باش (۲)

۰۰:۴۵-۰۰:۰۰ قطعه ضربی (چهارمضراب)

اگر دل می‌بری جانا، روا باشد که دلداری

۰۰:۰۰-۰۰:۰۰ ادامه جملات آوازی

میان دلبران الحق، به دل بردن سزاوارای

۱۱:۳۲-۰۶:۵۲ ضربی خوانی (اشعار به ترتیب از حافظ و وحشی بافقی)

دلا دیشب چه می‌کردی

بود آیا که در میکده‌ها بگشایند

تو در کوی حبيب من

گره از کار فروبسته‌ی ما بگشایند

الهی خون شوی ای دل

اگر از بهر دل زاهد خودبین بستند

تو هم گشتنی رقیب من (۳)

دل قوی دار که از بهر خدا بگشایند

ای خدا یار مراد کشت گرفتارش کن

که در خانه تزویر و ریا بگشایند

ز ره قدر تو چند روز بیمارش کن

در میخانه بستند، خدایا می‌ستند (۲)

سر و کارش به طبیبان دغل باز انداز

دگری جز تو مرا این همه آزار نکرد

یا که از حال من زار خبردارش کن

جز تو کس در نظر خلق مراد خوار نکرد

گر غرض مردن من هست، پس از مردن تو

نتیجه گیری:

(با آواز صبا)

تعداد آثاری که تاکنون از سه تارنوازی ابوالحسن خان صبا یافت شده است،

من چرا دل به تو دادم که دلم می‌شکنی

به ۱۸ عدد میرسد و در برگیرنده مایه‌های ماهور، چهارگاه، سه‌گاه، شور، نوا،

یا چه کردم که نظر نیز به من می‌نکنی (۲)

ابوعطا، افشاری، و بیات اصفهان می‌باشد. همانطور که در بالاتر ذکر شد،

۲۰:۰۰-۱۶:۳۲ قطعه ضربی

احتمال اینکه آثار دیگری از سه تارنوازی صبا بر روی صفحات سنگی خصوصی،

۱۸ سه‌گاه: به همراهی آواز حسین قوامی (۸ اسفند ۱۳۳۴ منزل

نوارهای ریل مغناطیسی، و نوارهای ضبط سیمی وجود دارد. امید است که

حسین قوامی)

فهرست ارائه شده از آثار، پژوهش‌گران را در پیدا کردن این آثار و مطالعه و

۰۰:۵۱-۰۰:۰۰ قطعه ضربی (چهارم ضرب)

تحلیل آنها و همچنین یافت آثار دیگری از صبا یاری رساند.

۰۰:۵۱-۰۳:۲۳ ساز و آواز فکاهی (شعر نامفهوم)

۰۴:۱۵-۰۳:۲۳ جملات آوازی (تک‌نوازی)

(در انتهای نوار گفته می‌شود: آوازی گرد و مربع از فاخته، به یادگار

بماند-مزخرفاتی چند از فاخته در سه‌گاه)

مکتب صبا ویژه نامه

فصل نامه داخلی

سال اول، ویژه‌نامه شماره ۱، بهار ۱۴۰۰

تاریخ نشر: ۱۴۰۰/۱/۱۴

فصل نامه داخلی

سال اول، ویژه‌نامه شماره ۱، بهار ۱۴۰۰

تاریخ نشر: ۱۴۰۰/۱/۱۴

دیدگاه نویسنده‌گان الزاماً مبنی موضع مکتب صبا نیست.
مکتب صبا، مدرسه تعلیم ریاضی موسیقی صبا زیر نظر طینوش بهرامی است.
این فصلنامه (داخلی) صرفاً برای انعکاس مطالب و محتواهای آموزشی مرتبط با مکتب صبا است.
بازنشر همه یا بخشی از مطالب با ذکر مأخذ بلا مانع است.
برای نشر کامل هر کدام از مقالات بصورت مستقل اجازه کتبی نویسنده ضروریست.

توزيع: مکتب صبا
تلفن و واتس‌آپ: ۹۱۰۲۷۷۳۱۹۰
ایمیل: info@maktabsaba.com
وب سایت: www.maktabsaba.com

سردیسر: عباس حمزه‌وری
همکاران: اعضای مکتب صبا، نویسنده‌گان مدعو
تحت نظارت: طینوش بهرامی
گرافیک و صفحه آرایی: رؤیا گرافیک

دستگاه شور

آواز اصفهان

آواز دشتی

آواز بیات ترک

آواز افشاری

آواز ابوعطای

رسانه آموزشی خنیاگر منتشر کرد:
مجموعه آموزشی ردیف مکتب صبا

WWW.KHONYAGAR.COM

خنیاگر
KHONYAGAR